

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БАС ПРОКУРАТУРАСЫНЫҢ ЖА-
НЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ АКАДЕМИЯСЫ

«СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДІҢ ПРОЦЕСТІК ЖӘНЕ ҚИСЫНДЫ
МЕРЗІМДЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РӘСІМДЕЛУІ»

Темір Айдос Талгатұлы

Магистрлік жоба
«7М12301» құқық қорғау қызметі магистратурасы үшін

Магистрант:
Темір Айдос Талгатұлы

Ғылыми жетекші:
Тулеуова М. Е.,
құқықтану магистрі,
3-институттың арнайы-заң пәндері
кафедрасының аға оқытушысы

Қосшы, 2022 жыл

ТҮЙІНДЕМЕ

Диссертацияның құрылымы диссертациялық зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне сәйкес құрылған, кіріспеден, екі бөлімнен (сегіз бөлімшеден тұратын), қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздер тізімінен және қосымшадан тұрады.

Зерттеудің мақсаты сотқа дейінгі іс жүргізудің процестік мерзімдерін оңтайландыру бойынша ұйымдастырушылық-құқықтық ұсынымдар әзірлеу болды. Зерттеу нәтижелері қорғауға ұсынылған ережелерде көрініс тапты.

РЕЗЮМЕ

Структура диссертации построена в соответствии с целью и задачами диссертационного исследования, состоит из введения, трех разделов (включающие шесть подразделов), заключения, списка использованных источников и приложения.

Цель исследования заключалась в выработке организационно-правовых рекомендаций по оптимизации процессуальных сроков досудебного производства. Результаты исследования нашли свое отражение в положениях, выдвинутых на защиту.

RESUME

The structure of the dissertation is constructed in accordance with the purpose and objectives of the dissertation research, consists of an introduction, two sections (including eight subsections), a conclusion, a list of sources used and an appendix.

The purpose of the study was to develop organizational and legal recommendations for optimizing the procedural terms of pre-trial proceedings. The results of the study are reflected in the provisions put forward for protection.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ

1. Сотқа дейінгі іс жүргізудің процестік мерзімдері

1.1 Сотқа дейінгі іс жүргізудегі іс жүргізу мерзімдері: түсінігі, түрлері, жіктелуі, ақылға қонымды ұзақтығы

1.2 ҚР ҚПК бойынша мерзімдерді сақтауды қамтамасыз етудің процестік құралдары

2. Сотқа дейінгі іс жүргізу барысында процестік мерзімін есептеу бойынша жекелеген шет елдердің халықаралық тәжірибесі мен тәжірибесі

2.1 Революцияға дейінгі және кеңестік кезеңдегі қылмыстық іс жүргізу заңнамасын талдау

2.2 Жақын шет елдердің тәжірибесі

2.3 Алыс шет елдердің тәжірибесі

3. Сотқа дейінгі іс жүргізудің процестік мерзімдерін оңтайландыру бойынша ұйымдастырушылық-құқықтық ұсынымдар

3.1 Сотқа дейінгі іс жүргізу барысында процестік мерзімді есептеуге әсер ететін факторлар

3.2 Тергеп-тексеру ресурстарын үнемдеу және сотқа дейінгі іс жүргізудің процестік мерзімдерін оңтайландыру жөніндегі өлшемшарттар

ҚОРЫТЫНДЫ

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

КІРІСПЕ

Тақырыптың өзектілігі. Процестік мерзімдер қатысушылардың құқықтарын қамтамасыз етудің негізгі құралдарының бірі, қылмыстық сот ісін жүргізудің заңдылығына кепілдік болып табылады. Олардың өмір сүруі теориялық және практикалық (заңнамалық және құқық қолдану) сипаттың көптеген мәселелер тудырады, ғалымдарды олардың мәнін, қылмыстық сот ісін жүргізудің заңнамалық негізіне енгізудің негізділігін, сондай-ақ белгіленген ұзақтықтың орындылығын, олардың сақталуын қамтамасыз ететін құқықтық тетіктерді жасауға итермелейді және процестік әрекеттер мен шешімдер қабылдау рәсімдерін оңтайландыру.

Қазіргі таңда процестік мерзімдер ең «ауыр», «тар», пікірталас және проблемалық болып табылатын қылмыстық іс жүргізу саласы.

Мерзімдерді сақтамау, оларды созу (қасақана немесе мәжбүрлі, субъективті немесе объективті, сондай – ақ өзге де себептер бойынша) әрқашан жағымсыз болып табылады және қылмыстық сот ісін жүргізудің жеделдігі, оның жылдамдығы, уақтылығы сияқты маңызды қасиеттердің жоғалуына әкеледі, қызыл таспа, қылмыстық элементтің өзінің жазасыздығына, ал жәбірленушілердің қорғансыздығына деген сенімін тудырады. Сонымен қатар, мерзімдерді сақтамау халықтың қылмыстық әділет жүйесіне деген сенімін төмендетеді.

Процестік мерзімдер – бұл заңдарда көрсетілген немесе сот белгілеген уақыт кезеңі, оның ішінде іс жүргізу әрекеттері орындалады.

Ақылға қонымды процестік мерзім – бұл қылмыстық процестің мән-жайларын толық және жан-жақты зерттеу үшін заңдарда көрсетілген немесе сот белгілеген уақыт кезеңі.

Жылдамдық-қылмыстық процестің негізгі аспектілерінің бірі. Шапшаңдықпен шатастырмау маңызды. Өндіріс оның тиімділігін төмендетпей, ақылға қонымды мерзімде жүргізілуі керек, өйткені қылмыстарды ашудың

жоғары деңгейі әрдайым тиімділік пен объективтілікпен байланысты емес екені белгілі.

Яғни, мерзімдерді анықтау тәсілдері сәйкесінше сапа мен жылдамдыққа әсер етпеуі керек. Ғалымдар сот процесі кезінде жылдамдық құбылысын талдай отырып, олардың арасында бірнеше тәсілдерді қолданады:

- қылмыстық іс жүргізу процесінің міндеті ретінде;
- процестік процесс принциптерінің бірі ретінде.

Қылмысты қысқа мерзімде ашу және қылмыс жасаған адамдарды заңда көзделген жауапкершілікке тарту негізгі қағидаттарды: қылмыстық іс жүргізудің жеделдігіне, заңдылыққа, істі зерттеудің объективтілігіне, жариялыққа және т. б. сақтауға толық тәуелді.

Демек, қылмыстық процестің мән-жайларын толық және жан-жақты зерттеусіз мерзімдердің ақылға қонымдылығы мүмкін емес.

«Сапа» және «жылдамдық» ұғымдарының арасындағы тепе-теңдік ерекше мәнге ие, олар «ақылға қонымды мерзім» ұғымының міндетті категориялары болып табылады.

Шешілетін практикалық міндеттің қазіргі жай-күйін бағалау. Қазақстан Республикасы қылмыстық процестік заңнамасын жетілдіруге қарамастан, сотқа дейінгі тергеу мәселелерін шешу бойынша қылмыстық істі тіркеу сатысында қолданбалы және теориялық мәселелерді шешуде фрагменттік тәсіл қолданады. Бұл ретте тергеу және сот практикасының көптеген өзекті мәселелері шешілгенін атап өту қажет.

Алайда, бұл проблемалар бойынша негізгі мәселелер бар. Атап айтқанда: «өндірісті» оңайлатуды оңтайландыру, мүмкін шетелдік тәжірибені қарастыру, сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдерінің рөлін түсінудің маңыздылығы. Тергеу практикасы «алдын ала тергеу мен жедел анықтау» институттарының (ҚР ҚПК 190-бабы) тиімді болмағанын көрсетеді.

Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің процестік мерзімдерінде өзгеріс болды - олар 1,5 есеге артты. Тергеушілер мен анықтаушыларға өндірістік жүктеме 3-5

есе өсті. Қылмыстық істердің көп бөлігі олар бойынша іс жүргізудің күрделілігіне байланысты тоқтатылды. Әрбір бесінші іс дерлік қайтарылып, қосымша зерттеуді қажет етеді.

Осыған байланысты зерттеу тақырыбы өте өзекті болып көрінеді.

Зерттеудің мақсаттары мен міндеттері. Зерттеудің мақсаты-сотқа дейінгі іс жүргізудің процестік мерзімдерін оңтайландыру бойынша ұйымдастырушылық-құқықтық ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеу міндеттері:

- сотқа дейінгі іс жүргізу барысында процестік мерзімді есептеуге әсер ететін факторларды айқындау;

- сотқа дейінгі іс жүргізу мерзімін есептеу бойынша жекелеген шет елдердің халықаралық тәжірибесі зерделеу;

- тергеп-тексеру ресурстарын үнемдеу және сотқа дейінгі іс жүргізудің процестік мерзімдерін оңтайландыру бойынша өлшемшарттарды айқындау.

Зерттеудің объектісі мен нысанасы. Зерттеу объектісі оған қатысушылар арасында қалыптасатын және сотқа дейінгі іс жүргізуде процестік мерзімдерді сақтауға бағытталған қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы құқықтық қатынастар болып табылады.

Ал зерттеудің нысанасы - процестік мерзімдер туралы жалпы теориялық және философиялық ережелерден, халықаралық құқықтық актілерден, процеске қатысушылардың процестік өкілеттіктерін қазіргі заманғы қазақстандық заңнамалық реттеуден, қылмыстық іс жүргізу заңнамасының тиісті ережелерін қолдану тәжірибесінен, статистикалық мәліметтерден, процестік мерзімдерді сақтау саласын қозғайтын ведомстволық нормативтік құқықтық актілерден, сондай-ақ қаралатын құқықтық қатынастардың ерекшелігін көрсететін ғылыми әзірлемелерден тұрады.

Зерттеудің әдістемесі мен әдіснамалық негіздер. Зерттеудің әдіснамалық базасын диалектикалық әдістің ережелері, сондай-ақ ғылыми зерттеудің жалпы ғылыми және арнайы әдістерін қолдану құрайды: аналогия,

талдау, салыстыру, синтез, логика, жүйелік-құрылымдық әдіс, тарихи, салыстырмалы-құқықтық, статистикалық және басқа әдістер.

Зерттеудің нормативтік базасы – Қазақстан Республикасының Конституциясы, қылмыстық іс жүргізу заңнамалары, ведомстволық нормативтік актілер құрайды.

Зерттеудің теориялық негізі – диссертацияның библиографиялық бөлімінде көрсетілген авторларға тиесілі қылмыстық саясат, қылмыстық құқық теориясы бойынша жұмыстар болды.

Зерттеу кезеңдері - күтілетін нәтижелер және оларды енгізу мен апробациялаудың болжамды бағыттары. Диссертациялық зерттеудің нәтижелері заң саласындағы жоғары оқу орындарында қылмыстық құқық пен криминологияны оқыту кезінде, сондай-ақ тергеушілерді, анықтаушыларды, анықтау және тергеу органдарының құрылымдық бөлімшелерінің бастықтарын, прокурорларды, судьяларды, адвокаттарды бастапқы даярлау, біліктілігін арттыру және қайта даярлау жүйесінде сенімді теориялық және әдістемелік материал бола алады.

Ғылыми жаңалығы – ақылға қонымды мерзімдер толыққанды және тиімді процедуралық өндіріс үшін үлкен маңызға ие. Заңнамада белгіленген мерзімдерді қамтамасыз ету сот ісін жүргізудің жоғары деңгейінің кепілі болып табылады, өйткені мерзімдердің мазмұны мен маңыздылығын түсіну істерді қараудың тиімділігі мен бейтараптығына оң әсер етеді.

Осыған орай Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексіне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы мәселені қарау, нақты мерзімдерді айқындау, мерзімдер бойынша толық мағынасын нақтылау және беру ұсынылды (ҚР ҚПК-нің 192-бабы 1-тармағы).

Зерттеудің одан арғы перспективаларын процестік мерзімдер мен ақылға қонымды мерзімді сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында мерзімдердің ақылға

сыйымдылығын сақтауды бақылаудың тиімді жүйесін құру қажеттілігін көреміз.

Қорғауға шығарылатын тұжырымдар:

1. ҚР ҚПК-нің 192-бабы 1-бөлігінің бірінші абзацын "...ақылға қонымды мерзімде..." деген сөздерден кейін "шешім қабылдау, процестік (тергеу) іс-әрекетін жүргізу немесе істі шешу үшін жеткілікті ..." деген сөздермен толықтыру ұсынылады.:

... «1. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру қылмыстық істің күрделілігін, тергеу әрекеттерінің көлемін және істің мән-жайларын зерттеудің жеткіліктілігін ескере отырып, процестік шешімді қабылдау, процестік (тергеу) әрекетті жүргізу немесе істі шешу үшін жеткілікті ақылға қонымды мерзімде, бірақ қылмыстық қудалаудың ескіру мерзімінен аспайтын мерзімде аяқталуға тиіс. Белгіленген ақылға қонымды мерзімді бұзғаны үшін жауапкершілік осы Кодекске сәйкес тергеу жүргізетін адамға жүктеледі...».

2. Қылмыстық процестің жылдамдығы критерийлерінің бірі ретінде болатынын ескере отырып, «ақылға қонымды мерзіміне» келесі авторлық атауы ұсынылады:

«...Ақылға қонымды мерзім – бұл сотқа дейінгі тергеп-тексеру кезінде прокуроры немесе тергеу судьясы, басты сот талқылауында судьямен, өз бастамасы бойынша немесе мүдделі тараптардың өтініші бойынша қажетті процестік әрекеттерді жүргізуге, қажетті шешім қабылдауға немесе істі мәні бойынша шешуге жеткілікті уақыт аралығы.»

3. Тергеп-тексеру мерзімдерін оңтайландыру мақсатында тергеушінің істің мән-жайларын зерттеуге арналған жедел-ізвестіру мен сараптама-криминалистикалық құралдарын қолдану өкілеттіктерін кеңейту қажеттілігі туындайды.

- Сондықтан тергеушінің анықтау органына берілген тапсырмаларды орындау мерзімін белгілеу, жедел-ізвестіру қызметінің материалдарымен

танысу жөніндегі өкілеттіктерін кеңейте отырып, ҚПК-нің 60-бабына өзгерістер енгізу қажет;

- ҚПК-тің 272-бабында белгіленген сот сараптамасын тағайындау тәртібіне қылмыстық процесті жүргізетін орган оны жүргізу мерзімін белгілеу құқығын беру арқылы сараптама-криминалистикалық қамтамасыз ету саласында өзгерістер енгізу қажет.

Зерттеу құрылымы. Магистрлік жоба кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған дереккөздердің тізімінен тұрады.

1 Сотқа дейінгі іс жүргізудің процестік мерзімдері

1.1 Сотқа дейінгі іс жүргізудегі іс жүргізу мерзімдері: түсінігі, түрлері, жіктелуі, ақылға қонымды ұзақтығы

Жеке адамның демократиялық құқықтары мен бостандықтарын құқықтық нығайту оларды іске асыру тетігінің болуымен қамтамасыз етіледі. Қазақстан Республикасының Конституциясында адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға мемлекет кепілдік береді, әркім өз құқықтары мен бостандықтарын заңда тыйым салынбаған барлық тәсілдермен қорғауға құқылы деп белгіленген. Мемлекет өзінің органдары мен лауазымды адамдары, оның ішінде қылмыстық сот ісін жүргізу саласында жол берген кез келген бұзушылықтарды жою үшін құқықтық тетіктер жасау міндетін өзіне алады. «Қылмыстық істер бойынша іс жүргізу қылмыс жасалған кезден бастап қылмыскерді әшкерелегенге дейінгі, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының басымдығына кепілдік берілген кезде оның кінәлілігі немесе кінәсіздігі туралы заңды және негізделген шешім қабылданғанға дейінгі уақыт аралығын барынша қысқарту үшін тез әрі тиімді жүзеге асырылуға тиіс. Бұл ретте қылмыстық іс жүргізу кепілдіктерінің маңызды бөлігі болып табылатын іс жүргізу мерзімдерінің рөлі зор» [1].

Әдебиетте қылмыстық іс жүргізу кепілдіктеріне қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қалпына келтіруге, қорғауға, қорғауға және қажет болған жағдайда қалпына келтіруге бағытталған іс жүргізу құралдары жатады [1].

В. Ю. Мельников азаматты қылмыстық процеске тарту тәртібін, сондай-ақ жеке тұлғаны тергеу органдарының озбырлығынан қорғайтын құралдар жиынтығын қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың іс жүргізу кепілдіктері деп санайды [2, 36-37 б.].

Процестік мерзімдердің мағынасын анықтау үшін концептуалды аппаратқа жүгіну керек, "мерзім" ұғымының мазмұнын ашып, содан кейін жалпыдан нақтыға көшу, құқықтық және одан әрі процестік мерзім ұғымын анықтау керек, содан кейін қылмыстық іс жүргізудің жекелеген сатыларында, соның ішінде сотқа дейінгі іс жүргізу кезінде процестік мерзімдердің жеке белгілерін бөліп көрсету керек.

В. И. Даль сөздігі "уақыттың белгілі бір ұзақтығын және осы уақыттың ең шегін" түсінеді [3].

Көрсетілген түсіндірмеге сүйене отырып, "мерзім" ұғымы "уақыт" терминімен тығыз байланысты, бірақ оған ұқсас емес деген қорытынды жасауға болады; олардың көлемі мерзімді есептеу үшін қабылданған шаралар уақыт бойынша қолданылады: минуттар, сағаттар, тәулік, күндер, айлар, жылдар.

М. И. Штефан бұл кезеңді іс жүргізу кезінде қойылған міндеттерді орындау үшін бөлінген белгілі бір уақыт кезеңі ретінде қарастырған жөн деп санайды. Ол екі категорияны анықтады – уақыт аралығы және уақыт сәті [4].

Я. П. Зейкан бұл мерзім заңдарда көрсетілген немесе сот белгілеген уақыт кезеңі деп мәлімдейді, оның ішінде іс жүргізу әрекеттері орындалады [5].

Е. В. Исаева мерзімдерді философиялық тұрғыдан қарастырады және материя уақыт өте келе басқаша өмір сүре алмайды деп санайды [6].

А. А. Архиповтың көзқарасымен келісу керек, ол уақыттың тәуелді сипатын, оның белгілі бір сілтеме нүктесімен байланысын және "нақты және әмбебап стандарттарды қолдана отырып, кез-келген процесті өлшеуге мүмкіндік беретін, оқиғаның сандық сипаттамасын беретін" уақыттың белгілі бір бірлігін қолдана отырып, уақыттың болуын көрсетеді [7].

«Мерзім уақыт бойынша жалпы немесе түзу және сегмент ретінде бөлінеді. Сонымен қатар, түсіндірме сөздіктерде берілген жоғарыда келтірілген анықтамалардан да уақыт кезеңі және белгілі бір сәт ретінде анықталатын "термин" терминінің қосарлы табиғаты айқын болады» [8]. Процестік мерзімдердің рөлі қылмыстық сот ісін жүргізудің мұндай қарқынын

қамтамасыз ету болып табылады, онда жылдамдық сапаға зиян келтірмейді, ал сапа мен тиімділік жылдамдыққа зиян келтірмейді. Басқаша айтқанда, мерзімдер ақша мен уақыттың ең аз шығындарымен, әдебиетте іс жүргізу экономикасы деп аталатын сот ісін жүргізудің оңтайлылығымен үлкен нәтижелерге қол жеткізуге қызмет етеді [8].

Процестік мерзімдердің құқықтық маңызы олардың көмегімен қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың заңды құқықтары мен мүдделерінің сақталуы қамтамасыз етіледі. Сонымен бірге, процестік мерзімдер қылмыстық істерді алдын-ала тергеу мен сотта қараудың жылдамдығы мен тиімділігін қамтамасыз ететін маңызды құрал болып табылады.

Э. М. Васекина құқықтарды жүзеге асырудың заңмен белгіленген мерзімдері "заңмен рұқсат етілген мақсатқа жету үшін өз құқығыңызды нақты пайдалануға" мүмкіндік береді деп санайды [9, 12 б.].

Субъективті құқықтарды іске асыру, қорғау және міндеттерді орындау уақыт факторымен тығыз байланысты. Қылмыстық іс жүргізу Заңында анықталған сәттер мен уақыт кезеңдері заңды фактілер (оқиғалар) болып табылады. Сондықтан белгілі бір сәттердің басталуы немесе олардың кезеңдерінің басталуы мен аяқталуы белгіленген заңды салдарға алып келеді және мерзімдер деп аталады.

Жалпы алғанда, жолдар уақыт өте келе адамдардың мінез-құлқын реттеу құралы ретінде пайда болады, егер бұл мінез-құлық заңды маңызды әрекеттерді орындаумен байланысты болса. Олар құқықтық байланыстардың айқындылығы мен орнықтылығын жасайды, олардың қатысушыларын тәртіпке келтіреді, шарттардың сақталуына ықпал етеді, құқықтық қатынастар субъектілерінің, атап айтқанда, қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың құқықтары мен мүдделерінің уақтылы қорғалуын қамтамасыз етеді.

Біздің зерттеуімізде И. В. Масловтың процедуралық мерзімдерінің жіктелуі негіз болды [10, 26-31 б.].

Есептеу әдісі бойынша процестік мерзімдер былайша жіктеледі:

- мерзімдер-кезеңдер-жылдармен, айлармен, күндермен, сағаттармен, минуттармен есептелетін уақыт аралықтары;

- күндер-сәттер белгілі бір оқиға болған күнтізбелік күннің сөзсіз басталуымен байланысты.

Мерзімдердің жоғарыда келтірілген жіктелуі оларды есептеу кезінде уақытты белгілеудің әртүрлі әдістерін нақты көрсетуге, "уақыт" және "мерзім" категорияларының маңызды айырмашылығын ескеруге мүмкіндік береді.

Құқықтық қатынастар субъектілері үшін мерзімдердің міндеттілік деңгейі мыналарды бөлуге мүмкіндік береді:

- заңда белгіленген, құқық қолданушының қалауы бойынша өзгертілмейтін мерзімдер (императивті);

- құқық қолданушыны қарау бойынша мүмкін болатын өзгерістермен заңда көзделген мерзімдер (диспозитивті);

- заңда мерзім құқық қолданушының қалауы бойынша немесе сот шешімі бойынша белгіленуі мүмкін ең жоғары және/немесе ең төменгі уақыт ұзақтығы белгіленген кезде императивті-диспозитивті мерзімдердің болуы туралы айтуға болады.

Мерзімдердің бұл жіктелуі қылмыстық-процестік құқықтық қатынастардың субъектілеріне өздеріне тиесілі құқықтар мен міндеттерді, оларды тиімді іске асыру үшін қажетті уақыт ұзақтығын анықтау үшін заңды іс жүзінде қолдану тәртібін нақты түсінуге мүмкіндік береді.

Сенімділік дәрежесі бойынша мерзімдер бөлінеді:

- есептеу үшін бағдар анықталмаған кезде белгісіз;

- болуы мүмкін белгілі бір мерзімдер:

- а) мүлдем анықталған;

- б) салыстырмалы түрде анықталған.

Мерзімдерді сенімділік дәрежесі бойынша жіктеу басталу немесе, керісінше, құқықтық салдардың пайда болуымен тікелей байланысты

мерзімдерді дәл есептеудің процедуралық әдістерін қалыптастыруға көмектеседі.

Құқықтық салдары бойынша мерзімдер бөлінеді:

- басталуы жаңа құқықтық қатынастардың туындауына әкеп соғатын құқық құрушылар;

- қолданыстағы құқықтар мен міндеттердің өзгеруіне әкелетін құқық өзгертушілер;

- тоқтату құқығы.

Қылмыстық сот ісін жүргізудегі іс жүргізу мерзімдерінің көбірек болуы, іс жүргізу құқығының басқа салаларымен салыстырғанда, оның қатысушыларының құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ету қажеттілігімен түсіндіріледі, өйткені мерзімдер мәселесіндегі түсініксіздік олар үшін қолайсыз салдарға әкелуі мүмкін.

««Мерзімді есептеу» термині секундтардың, минуттардың, сағаттардың, күндердің дәйекті өзгеруін, яғни уақыттың өзіне, адамның бағалау қызметіне тән объективті қасиетті білдіреді. Тек ағымдағы мерзімді есептеуге болады, ал егер мерзім ағып кетпесе, онда есептеуге ештеңе жоқ» [10].

«Мерзімдерді есептеу кезінде мерзімнің өтуі басталатын сағат немесе тәулік есепке алынбайды. Егер мерзім сағатпен есептелетін болса, онда оның ағымының басталу сағаты, егер тәулікпен немесе аймен - тиісті тәулік ескерілмейді. Мерзімнің басталуы әдетте заңда көрсетілген. Бірақ кейде бұл міндеттің мерзіміне қатысты белгіленбейді» [10].

Осыған байланысты В.А. Семенцовтың ұстанымы назар аударуға тұрарлық, ол уақтылық критерийін пайдалана отырып, бұрыштық іс бойынша барлық шешімдерді екі топқа бөледі: «заңда белгіленген мерзімде қабылданатын және (немесе) орындалатын шешімдер; бұл мерзім айқындалмаған шешімдер».

Заңда міндеттеменің орындалу мерзімі көрсетілмеген жағдайларда, оны орындау үшін осы мерзім белгіленетін тиісті процестік міндеттің туындауына

әкеп соғатын іс жүргізу әрекетін немесе шешімін жасау сәті оның басталуы деп есептелуге тиіс.

П. А. Лупинскаяның пікірінше, іс жүргізу мерзімі әрқашан белгілі бір іс жүргізу әрекеттерін орындаумен, шешімдер қабылдаумен, сондай-ақ «сот ісін жүргізудің нақты сатысында іс жүргізудің» басталуымен және аяқталуымен байланысты [11].

Бұл ой қылмыстық сот ісін жүргізудегі мерзімдер іс жүргізу қатынастарына құқықтық Ықпал етудің негізгі құралдарының бірі ретінде бар екендігімен объективті түрде расталады. Сондықтан, көп жағдайда мерзімді сақтау туралы талап заңда іс-әрекеттің өзін орындау талабымен бір уақытта тұжырымдалады.

Процестік мерзімдердің рөлі қылмыстық істің мән-жайларын уақтылы және толық зерттеуді ғана емес, сонымен қатар қатысушылардың өз құқықтарын дұрыс іске асыруын, заңды мүдделерін қорғауды анықтайтын қылмыстық істер бойынша сот ісін тиімді жүргізуге қол жеткізу деп санаймыз.

Процестік мерзімдердің тағы бір түрі-тергеушіге, тергеу органының басшысына, анықтау органының бастығына, прокурорға, сотқа берілген мерзімдер. Бұл түрді шартты түрде белгісіз мерзім деп атауға болады. Мұндай процедуралық мерзімдер заңмен белгіленгендей дәрежеде сақталуы керек, бірақ бұзылған жағдайда оларды қалпына келтіру немесе ұзарту туралы арнайы шешім қабылдау қажет емес.

Қылмыстық іс жүргізу заңында бірқатар іс жүргізу әрекеттерін жүргізу үшін белгіленген мерзімдердің жеткіліктілігі проблемасы дербес мәнге ие. Қазіргі уақытта осы мерзімдердің ұзақтығын айқындаудың ғылыми негізделген және практикамен мақұлданған өлшемдері жоқ. Ресми сенімділігіне байланысты заң оны шешуге арналған жағдайдың барлық жеке ерекшеліктерін ескере алмайды. Заңда нақты формальды түрде анықталған процедуралық мерзімдердің ұзақтығын белгілеу кезінде заң шығарушыға тергеу және сот

практикасы белгілі бір бағдар береді. Бұл ретте көптеген қылмыстық істер бойынша орташа уақыт шығындарын ескеру қажет.

«Осы пайымдауларды ескере отырып, қылмыстық сот ісін жүргізудегі процестік мерзімдерді кепілдік ретінде қарауға жол беріледі деп пайымдаймыз: жүзеге асырудың жылдамдығы мен уақтылығы; қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін көздейді» [11].

Процестік мерзім міндетті түрде процестік шешім қабылдаумен немесе қандай да бір әрекет жасаумен байланысты. Бұл іс жүргізу мерзімдерінің мәнімен және олардың қылмыстық іс жүргізу заңының мазмұнында түбегейлі болуымен түсіндіріледі: олардың болуы шешім қабылдау немесе әрекет ету (іс-әрекеттер жиынтығы) қажет болатын белгілі бір уақыт аралығында қылмыстық іс жүргізу қатынастарының субъектілерінің мінез-құлық ережелерін анықтайды.

Қылмыстық сот ісін жүргізудегі мерзімдердің әртүрлілігі оларды түрлерге ғылыми жіктеуді қажет етеді, бұл тек теориялық ғана емес, сонымен бірге практикалық маңызы бар. Қылмыстық сот ісін жүргізудегі іс жүргізу мерзімдері әртүрлі негіздерге бөлінеді: құқықтық реттеу саласы, қызмет сипаты, құқық нормасының диспозициясын білдіру нысаны және т.б., бірақ бұл тақырып біздің зерттеуімізден тыс.

Жақында Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасында «ақылға қонымды мерзім» санаты пайда болды. "Қылмыстық сот ісін жүргізудегі ақылға қонымды мерзім" ұғымының пайда болуы қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылар үшін сот рәсімін шамадан тыс созудан кепілдік болып табылады, бұл сот төрелігіне деген сенімге нұқсан келтіруі және оның тиімділігіне теріс әсер етуі мүмкін. Халықаралық құқықтық құжаттар ҚР ҚІЖК-де ақылға қонымды мерзімді бекітуге негіз болды [12].

Ақылға қонымды мерзім ұғымы, оны анықтау критерийлері, ақылға қонымды мерзімдердің ұзақтығы және басқа да көптеген мәселелер қазіргі уақытта ғылыми пікірталасқа себеп болып отыр [13, 113 б.]. Ақылға қонымды

мерзімдер туралы ережелерді дамытуға және нақтылауға, «қылмыстық іс жүргізудегі ақылға қонымды мерзім» ұғымын анықтауға шақыратын ғалымдардың ұстанымдары назар аударарлық [14,15,16].

Көптеген ғалымдар қылмыстық іс жүргізудің ақылға қонымды мерзімін оның принциптерінің қатарына жатқызу идеясын алға тартты. Олардың ішінде: Д.Т. Арабули [17], Н. Н. Апостолова [18], М. А. Баранова [19], А. А. Васяев [20], К. В. Волынец [21], В.И.Кушнерев [22], Е. В. Рябцева [23] және басқа ғалымдар.

Алайда ғылымда қылмыстық сот ісін жүргізуді ақылға қонымды мерзімде орындауды талап ету туралы өзге де пікірлер кездеседі.

«Мысалы, Е. В. Рябцева қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі қылмыстық іс жүргізу қызметінің ұтымдылығы қағидатының құрамдас бөлігі болып табылады деп санайды» [22,23].

Ұқсас пікірді И. М. Алексеев ұстанады. Осыған байланысты, қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімінің талабын парасаттылықтың жалпы қағидатының бөлігі ретінде қабылдау оның тәуелсіз принцип болуына жол бермейді деп санаймыз [24].

«Қылмыстық іс жүргізудің ақылға қонымды мерзімі туралы талапты қылмыстық процестің принциптеріне жатқызу тағы бір маңызды қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Құқық принциптері-бұл заң шығару және құқық қолдану қызметі үшін өзіндік нұсқаулық ретінде қызмет ететін бастапқы принциптер, ережелер, идеялар» [24].

«В. Т. Томин әзірленген қағидаттар қылмыстық процеске қатысушы үшін ғана емес, заң шығарушы үшін де міндетті болып табылатынын атап өтіп, қылмыстық процестің қағидаттарына қатысты да дәл осындай мән-жайды атап өтті» [25,26].

«Осылайша, қылмыстық іс жүргізуді ақылға қонымды мерзімде жүзеге асыру туралы талапты қылмыстық іс жүргізу принциптеріне жатқызу бұл қағидат құқық қолданушының қызметін бағалау кезінде ғана емес, сонымен бірге

заң шығарушылық қызметті бағалау кезінде де ескерілуі керек деген пікірді негіздеуге мүмкіндік береді. құқық қолданушыға адамдардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау үшін оның алдында тұрған міндеттерді толық тиімді шешуге мүмкіндік беретін нормаларды құру кезінде ұйымдардың сот төрелігіне ақылға қонымды мерзімде қол жеткізуі» [25,26].

Қылмыстық іс жүргізудің ақылға қонымды мерзімі қағидатын қарастыруды жалғастыра отырып, біз оның мәніне жүгінуді қажет деп санаймыз.

Ғылымда бұл принциптің мәні туралы бірыңғай пікір жоқ. Бұл талап көбінесе қылмыстық іс жүргізудің әртүрлі талаптары мен принциптерімен анықталады, мысалы: жеделдік, жылдамдық, жылдамдық, процедуралық үнемдеу, орындылық, қосымша өндіріс сапасы және т. б.

Қылмыстық іс жүргізудің ақылға қонымды мерзімінің принципі 1960 ж. РСФСР ҚІЖК-де бекітілген жылдамдық принципімен И. В. Малофеев [27], И. В. Маслов [28], А. В. Смирнов [29] және К. Б. Калиновский [29], В. В. Урбан [30], С. М. Якубова [31], К. В. Волынец [32] салыстырады. Соңғысы қылмыстық іс жүргізу жылдамдығының талабы оның ақылға қонымды мерзіміне айналды деп мәлімдейді [31, 32]. Ұқсас көзқарасты В. А. Азаров және Д. Г. Рожков ұстанады, олар қылмыстық іс жүргізудің ақылға қонымды мерзімі принципін тергеу өндірісін жеделдетумен байланыстырады [33].

Біздің ойымызша, ғылыми әдебиеттерде алдын-ала тергеудің жылдамдығы қылмыстық процестің принципі деген пікірге қарамастан, көрсетілген талапты оның принциптеріне жатқызу дұрыс емес. Мәселен, егер қылмыстарды ашу жылдамдығы кеңес дәуіріндегі ҚІЖК бойынша қылмыстық процестің міндеттерінің бірі болса, онда ҚР ҚІЖК-де аталған талап жоқ. Бұл қылмыстық сот ісін жүргізудің негізгі мақсаты қазіргі уақытта сот ісін жүргізудің жылдамдығы емес, адамдар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау болып табылатындығына байланысты. Бірқатар ғалымдар жылдамдықты тек алдын-ала тергеу кезеңінің шарты ретінде қарастырғанын есте ұстаған жөн, бұл

оны ақылға қонымды мерзімде қылмыстық іс жүргізу принципімен салыстырудың мүмкін еместігін көрсетеді [34, 35].

Қылмыстық сот ісін жүргізудің жылдамдығы мен ақылға қонымды мерзімі талаптарының сәйкестігі туралы пікірмен және П. Я. Соколдың пікірімен келісуге негіз жоқ, ол жылдамдықты қылмыстық сот ісін жүргізудің жеке талабына емес, оңтайлылық қағидатының немесе процестік үнемдеудің бір элементіне ғана жатқызады [36].

М. В. Махмутов «қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімдері іс жүргізу экономикасы принципіннің көрінуінің ерекше жағдайы» деп тұжырымдайтын процестік үнемдеуді талап етеді [37].

Ұқсас пікірді А. Ю. Смолин де ұстанады [38].

Бұл жағдайда И. В. Малофеевтің ұстанымы орынды болып көрінеді, ол қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімін іс жүргізу экономикасы принципімен салыстыра отырып, іс жүргізу экономикасы принципіннің мазмұны ақылға қонымды мерзім принципіннің барлық мазмұнын қамтымайды және сот төрелігін жүзеге асырудың ақылға қонымды мерзімін қамтамасыз етудің бір ғана әдісі болып табылады [39].

Бұл пікірді Л. И. Лавдаренко қолдады, ол автормен анықталған сот ісін жүргізу жылдамдығының талабы ақылға қонымды мерзімде сот ісін жүргізу талабымен және процедуралық үнемдеу екі тәуелсіз талап деп санайды [40].

А. В. Белякованың ұстанымы ғылыми қызығушылық тудырады, ол істерді уақтылы қарау талабын сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі туралы талаппен бөліседі, сондай-ақ қаралып отырған қағидаттың азаматтық істерді уақтылы қарауға теріс әсерін көрсетеді [41].

Біздің ойымызша, бұл көзқарас толығымен дұрыс емес, өйткені азаматтық процесс ғылымында уақтылық «іс жүргізу заңында немесе сот белгілеген мерзім аясында іс жүргізу әрекеттерін орындау талабы» деп түсініледі ...» [42].

«Уақтылық» ұғымына ұқсас мағына уого процесінде де беріледі. Парасаттылық тұрғысынан қылмыстық сот ісін жүргізудің бүкіл мерзімі бағаланатындығын ескере отырып, заңда белгіленген іс жүргізу мерзімі ғана емес, яғни қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі принципі уақтылыққа қатысты жалпы ұғым болып табылады деп айтуға негіз бар. «Құқық қолданушының заңда белгіленген мерзімдер шеңберіндегі уақтылы іс-әрекеті ақылға қонымды мерзімде қылмыстық сот ісін жүргізуді жүзеге асыру шарттарының бірі болып табылады. Бұл ретте қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі туралы талапты жоғарыда келтірілген талаптармен теңестіруге болмайды, өйткені оны іске асыру сот ісін жүргізудің сапасын да білдіреді» [43, 44].

«Бұл жағдайды Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот та атап өтіп, «қамауда отырған айыпталушының өз ісін қарау кезінде сенім артуға құқығы бар ерекше жылдамдық судьялардың өз міндеттерін тиісті сақтықпен орындау жөніндегі Мұқият күш-жігеріне кедергі келтірмеуі керек» деп атап өтті» [43, 44].

Біздің ойымызша, қылмыстық іс жүргізудің ақылға қонымды мерзімінің принципін жоғарыда аталған талаптардың әрқайсысымен жеке-жеке анықтау мүмкін емес, өйткені олардың мәні бойынша олар айтарлықтай ерекшеленеді. Қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімінің принципі мазмұны жағынан әлдеқайда кең және тергеу жылдамдығын ғана емес, сонымен бірге процедуралық үнемдеуді, орындылықты, уақтылықты, сапаны және басқа талаптарды да талап етеді және олардың әрқайсысына жеке-жеке сәйкес келмейді. «Бұл ретте көрсетілген талаптарды орындау қылмыстық сот ісін жүргізуді тағайындауға - адамдар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға сәйкес жүзеге асырылуға тиіс. Осы компоненттерді біріктірген кезде ғана қылмыстық іс жүргізудің ақылға қонымды мерзімі туралы айтуға болады» [45, 46].

Біздің ойымызша, адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың шешімдерінде тұжырымдалған ақылға қонымды кезенді "қылмыстық істі тергеу мен қарау кезінде шамадан тыс, негізсіз кешіктірілуден аулақ болу кезеңі" деп түсіну ең дұрыс болып табылады [45, 46].

Бұл анықтама, біздің ойымызша, мерзім жұмысының барлық аспектілерін ашпай, оны анықтау критерийлерін бермей, соған қарамастан, негізгі болып табылатын белгілерді сәтті үйлестіреді - бұл шамадан тыс және негізсіз. Сонымен, мерзімдердің шамадан тыс және негізсіз ұзақтығы, біздің ойымызша, өзара байланысты категорияларды білдіреді: егер мерзім шамадан тыс болса (өлшемнен жоғары), онда оны негіздеу мүмкін емес, керісінше, негізсіз мерзім әрқашан шамадан тыс болады.

Жоғарыда келтірілген мәтін бойынша қорытынды жасаймыз.

1. Қылмыстық сот ісін жүргізуде мерзімдер оған қатысушылардың құқықтарын сақтаудың және це-ломда іс жүргізудің тиімділігінің арнайы кепілі болып табылады.

2. Процестік мерзімдер-бұл процестерде көрсетілген немесе сот белгілеген уақыт кезеңі, оның ішінде процесс әрекеттері орындалады.

3. Ақылға қонымды мерзімдер процедуралық мерзімдердің жеке түрін құрмайды. Сондықтан процедуралық және ақылға қонымды мерзімдердің арақатынасын жүргізу мүмкін емес. Парасаттылық дегеніміз-заңда белгіленген іс жүргізу мерзімдеріне қолданылатын бағалау категориясы.

1.2 ҚР ҚІЖК бойынша мерзімдерді сақтауды қамтамасыз етудің процестік құралдары

ҚР ҚІЖК бойынша мерзім қандай?

Біріншіден, бұл процедуралық кепілдік, яғни талап етілетін процедуралық әрекетті орындау қажет уақыттың жоғарғы шегі бойынша шектеу.

ҚР ҚІЖК 192-бабының 2-бөлігіне сәйкес сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімі СДТБТ-де тіркелген кезден бастап есептеле бастайды және қылмыстық істі прокурорға Жолдаумен аяқталады (айыптау актісімен, медициналық істі мәжбүрлеу шараларын қолдану үшін соттың қарауы туралы немесе қылмыстық істі тоқтату туралы қаулымен). Осылайша, іс жүргізу мерзімдері Қазақстан Республикасында қылмыстық процестің жылдамдығын қамтамасыз ететін кепілдік бар [47].

Мерзімдер екі түрге бөлінеді:

1) заңмен белгіленген және құқық бұзушылықтардың барлық жағдайларына есептелген: ұзартылатын және сатылмайтын (мысалы, күзетпен ұстау мерзімі);

2) қылмыстық сот ісін жүргізуді тікелей жүзеге асыратын органдар мен лауазымды адамдар белгілейтін: ұлғайту (өткізу) жағына, қысқарту жағына (нақты мерзімді белгілеу).

«ҚР ҚІЖК 192-бабына сәйкес сотқа дейінгі тергеп-тексеру қылмыстық істің күрделілігін, тергеу әрекеттерінің көлемін және істің мән-жайларын зерттеудің жеткіліктілігін ескере отырып, ақылға қонымды мерзімде жүргізіледі, бірақ ол ҚР ҚК 71-бабымен белгіленетін және қылмыс санатына байланысты болатын қылмыстық қудалаудың ескіру мерзімінен аспайды: қылмыстық теріс қылық жасалғаннан кейін бір жыл; ауыр емес қылмыс жасалғаннан кейін екі жыл; ауырлығы орташа қылмыс жасалғаннан кейін бес жыл; ауыр қылмыс жасағаннан кейін он бес жыл; аса ауыр қылмыс жасалғаннан кейін жиырма жыл» [47].

Ұзарту туралы шешімді прокурор бекітеді, бұл ретте оны ұзарту мүмкіндігі толығымен оның қалауына байланысты болады. ҚР ҚІЖК 189-бабының талаптарын негізге ала отырып, ұзарту анықтау немесе хаттамалық нысан емес, алдын ала ықпал ету шеңберінде ғана мүмкін болады (соңғысы, тергеудің жеткіліктілігі мен толықтығын қамтамасыз ету мүмкін болмаған кезде анықтауға, ал та өз кезегінде-алдын ала тергеуге өтеді). Мысалы, істің

күрделілігіне байланысты сотқа дейінгі тергеуді "ақылға қонымды мерзімге, бірақ 3 айдан аспайтын мерзімге", ал аса күрделілігіне байланысты – "ақылға қонымды мерзімге, бірақ 12 айдан аспайтын мерзімге" ұзартуға болады. Барлық одан әрі ұзартуларды тек Бас прокурор мен оның орынбасарлары "ақылға қонымды мерзімге, бірақ қылмыстық қудалаудың ескіру мерзімінен аспайтын мерзімге" жүзеге асырады [47].

Тергеу мерзімін азайту туралы шешім алдын ала тергеуге де, анықтауға да қатысты прокурордың ішкі панасына сүйене отырып қабылданады, яғни прокурор нақты мерзімді анықтайды (мысалы, жәбірленуші немесе күдікті мәлімдеген өтініш аясында), оған сәйкес лауазымды адам істі тергеуді толық көлемде аяқтауы керек.

Ақылға қонымды мерзім ұғымы тек қана бағалау ұғымы болып табылады және ҚР ҚІЖК 192-бабының 1-бөлігіне сәйкес ол мынадай мән-жайлар арқылы айқындалады::

- 1) қылмыстық істің құқықтық және іс жүзіндегі күрделілігі;
- 2) сотқа дейінгі іс жүргізуге қатысушылардың іс жүргізу құқықтарын іске асыруы;
- 3) сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның сотқа дейінгі іс жүргізуді уақтылы жүзеге асыру мақсатында өз өкілеттіктерін іске асыру тәсілі.

Көріп отырғаныңыздай, отандық заң шығарушы ақылға қонымды мерзім ұғымын ашқанда, оларды факторлар мен критерийлерге Бөлмей, соңғыларының мәнін ашпай, тек жағдайлармен жұмыс істейді.

Осылайша, Қазақстан Республикасының сотқа дейінгі іс жүргізуінде ақылға қонымды мерзімді реттеу мәселесі толығымен прокурорға байланысты деп қорытынды жасауға болады.

ҚР ҚІЖК 193-Б.4-Б. сәйкес оның нұсқаулары орындау үшін міндетті және оларға ықтимал шағымдану ешбір жағдайда оның орындалуын тоқтата тұрмайды.

Шын мәнінде, бұл "ақылға қонымды мерзім" категориясының прокурор тергеу мен анықтаудың дұрыс ұзақтығын, оның пікірінше, тергеушінің іс жүргізу тәуелсіздігін "теңестіретін" құрал екендігіне әкеледі.

Процестік мерзім азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғаудың негізгі кепілдіктерінің бірі болып табылады. Алайда, бүгінде ақылға қонымды мерзімнің сақталуын бақылаудың тиімді тетігін құру туралы айтудың қажеті жоқ. Бұл ретте сұрақтардың басым бөлігі қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылар арасындағы өзара іс-қимыл проблемасына келіп тіреледі. Қылмыстарды сәтті тергеуді қылмыстық іс жүргізудің барлық қатысушыларының сауатты ұйымдастырылған жұмысы ғана қамтамасыз ете алады. Прокурорды тергеу органының басшысына және тергеушілерге әсер етудің тиімді құралдарынан айыруға жол берілмейді, сонымен қатар тергеуші жұмысының шығармашылық сипатын оның іс жүргізу дербестігін толығымен қоспағанда, "автоматтандырылған желіге" айналдыруға жол берілмейді [48, 116-117 б.].

Уақыт ұтымдылығының категориясы (оның ақылға қонымды ұзақтығы), біздің ойымызша, өте маңызды және тек оң нәтижеге әкелуі мүмкін. Бұл алдынала тергеу органдарының қызметін оның барлық кезеңдерінде бағалауға, оның уақытша фактор тұрғысынан қаншалықты тиімді екенін нақты анықтауға, оның уақтылығы мен тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Бұл ретте біз оны пайдалану кезінде қылмыстық іс жүргізу қызметімен бірге жүретін кейбір практикалық қиындықтарды жоққа шығармаймыз [50]. Лауазымды тұлғалардың мерзімдердің ақылға қонымды ұзақтығының жекелеген аспектілерін түсінбеуі азаматтардың құқықтарын бұзуға, олардың мүдделерін заңсыз шектеуге алып келеді [51, 68 б.].

Бұл қиындықтар қандай болуы мүмкін?

Бірінші және ең бастысы-ақылға қонымды уақыт ұзақтығының мәнін түсінбеу. Біз оны дұрыс түсіндіру үшін құқық қорғаушылар қабылдау векторын біршама өзгертуі керек деп санаймыз. Заңды түрде белгіленген мерзімнің

ұзақтығына сәйкес келетін және одан кіші немесе үлкен бағытта ерекшеленетін ұзақтығы ақылға қонымды болуы мүмкін.

Бұл бағалау категориясы. Бағалауды құқық қорғаушы, ішінара прокурор береді. Тағы бір қиындық осы жағдаймен байланысты - бағалаудың субъективтілігі және оның объективтілігіне кепілдік қажеттілігі. Субъективизм әртүрлі себептермен байланысты болуы мүмкін. Заң шығарушы ақылға қонымды мерзімдерді белгілеудің объективтілігіне, олардың нақты ұзақтығын бағалау критерийлеріне кепілдік беру мүмкіндігін қарастырды. Бұл өлшемдер, көбінесе, халықаралық құқықпен әзірленген мазмұны жағынан ұқсас ережелерге негізделген. Үшінші қиындық ақылға қонымды мерзімдерге қатысты жекелеген заңнамалық ережелердің дұрыс еместігімен байланысты.

Жоғарыда айтылғандай, процесс прокурорының «ақылға қонымды мерзім» белгілеуі оның субъективті пікірі (ішкі сенімі) негізінде императивті сипатқа ие. Бұл ретте процестік прокурор «парасаттылық» - нақты тергеу жағдайында оның ықтимал мінез-құлқының моделі ретінде қылмыстық іс бойынша процестік мерзімнен ауытқуды бағалау кезінде ескерілуі тиіс мән-жайларды көрсету арқылы ашылатын абстрактілі, орташаланған тергеушінің (анықтаушының) қызметіне есептелген бағалау ұғымы екенін негізге алуға тиіс.

«Сондықтан мерзімнің негізділігін бағалаудың субъективті критерийлеріне мыналар жатады: қылмыстық сот ісін жүргізуге қатысушылардың мінез-құлқы; соттың, прокурордың, тергеу бөлімі бастығының, тергеушінің, анықтау органы бастығының, анықтаушының іс-әрекеттерінің жеткіліктілігі мен тиімділігі» [51].

«Заң шығарушы қылмыстық істің құқықтық және іс жүзіндегі күрделілігін, қылмыстық қудалау органдары мен сот әрекеттерінің жеткіліктілігі мен тиімділігін; қылмыстық сот ісін жүргізудің жалпы ұзақтығын қылмыстық сот ісін жүргізу мерзімінің ақылға сыйымдылығын бағалаудың объективті өлшемдеріне жатқызады» [51].

Екінші жағынан, прокурор белгілеген мерзім ақылға қонымды, бірақ істі шешу үшін жеткіліксіз болуы мүмкін. Мысалы, егер мерзімнің ұлғаюы тергеу жағдайының шиеленісінен туындамаса, керісінше, түпкілікті шешім қабылдау мерзімін кейінге қалдыру ниеті болса. Содан кейін «ақылға қонымды мерзім» деген танымал сөз «ұйықтап жатқанда әйгілі болмаңыз» деген сөзбен синоним бола ма? Заңда көрсетілген жағдайларды ескере отырып, мерзімді қысқарту «қалаусыз» немесе «келісілмеген» тергеушілерді жоюға әсер етудің жабық нысаны болып табылады ма? Бұл ережеде тергеушінің «іс жүргізу тәуелсіздігі» «іс жүзінде» жоқ деп төмендетіліп, прокурордың басшылығымен полиция анықтамасына жол ашады, онда тергеудің дербес нысаны ретінде алдын-ала тергеуге орын жоқ.

Мұндай жағдайға жол бермеу мақсатында сотқа дейінгі тергеп-тексеруде «парасаттылықтың» негізгі критерийі шешім қабылдау, процестік (тергеу) іс-әрекетін жүргізу немесе істі шешу үшін (дәлелдемелерді бағалау элементтеріне ұқсас) «жеткіліктілік» сияқты бағалау критерийі болуға тиіс деп ойлаймыз. Бұл ретте қылмыстық істің құқықтық және іс жүзіндегі күрделілігі, сотқа дейінгі іс жүргізуге қатысушылардың процестік құқықтарын іске асыруы, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның сотқа дейінгі қудалауды уақтылы жүзеге асыру мақсатында өз өкілеттіктерін іске асыру тәсілі сияқты мән-жайлар ескерілуге тиіс.

Осыған байланысты ҚР ҚІЖК-нің 192-бабы 1-бөлігінің бірінші абзацын «...ақылға қонымды мерзімде...» деген сөздерден кейін «шешім қабылдау, процестік (тергеу) іс-әрекетін жүргізу немесе істі шешу үшін жеткілікті ...» деген сөздермен толықтыру ұсынылады.

2. Сотқа дейінгі іс жүргізу мерзімін есептеу бойынша жекелеген шет елдердің халықаралық тәжірибесі мен практикасы

2.1 Революцияға дейінгі және кеңестік кезеңдегі қылмыстық іс жүргізу заңнамасын талдау

Жақын Ресей елдерінің заманауи тәжірибесіне көшпес бұрын, біз тарихқа жүгінеміз.

Ғылымда қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі қағидатын іске асыру мәселелеріне көп көңіл бөлінеді. Сонымен бірге қылмыстық іс жүргізу нормаларында, атап айтқанда сотқа дейінгі іс жүргізудегі қылмыстық іс жүргізу мерзімдерін реттейтін нормаларда көрсетілген қағидатты іске асыру нысанына соншалықты көп көңіл бөлінбейді. Бұл жағдай заң шығарушы белгілеген тергеудің процедуралық мерзімдері әдейі ақылға қонымды деп қабылдануымен байланысты.

«Бұл ұстаным ғылымда қалыптасқан қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі принципі әрқашан қылмыстық процесте белгілі бір түрде болған деген пікірдің салдары болып табылады» [51].

«Қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі деген қағидат бар деген көзқарасты жақтаушылардың бірі В. С. Удовиченко болып табылады, ол ҚІЖК - де қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі қағидатының пайда болуы-бұл қылмыстық процестегі құқықтық қатынастардың табиғатынан туындаған заңдылық, Бұл Нақты мән-жайларды қысқа мерзімде анықтауға деген ұмтылысқа негізделген» [51, 68 б.].

И. В. Малофеев те ұқсас көзқарасты ұстанады, бұл қарастырылып отырған принциптің пайда болуы қылмыстық іс жүргізу құқығының табиғи дамуының тарихи нәтижесі болып табылады [52, 19 б.]. Өз ойларын жалғастыра отырып, автор бұл принцип қылмыстық процесс үшін жаңа емес деген қорытындыға келеді.

Құқық қағидаты құқық қолдану қызметінде де, құқық нормаларында да іске асырылуға тиіс болғандықтан, қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі қағидатын қалыптастыру туралы пікірдің болуы бірқатар ғалымдарға қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларын, оның ішінде аталған принципті ескере отырып, процестік мерзімдерді регламенттейтін нормаларды қалыптастыру туралы бекітуге мүмкіндік береді.

Сонымен, В. В. Урбанның пікірінше, қылмыстық сот ісін жүргізудің іс жүргізу мерзімдерінің көпшілігі және олар заңмен бекітілгенге дейін ақылға қонымды талаптарға сәйкес келеді. Заңдардың қабылдануымен принципке тек құқықтық нысан берілді [53, 24 б.].

А. Н. Гувейтнің пікірінше, «егер сол немесе өзге мерзім ҚІЖК нормаларында тікелей белгіленген болса, онда мұндай мерзім орынды деп есептеледі» [54]. Басқа ғалымдар да осыған ұқсас көзқарасты ұстанады [55, 56].

Ғылыми әдебиеттерде қылмыстық іс жүргізудің ақылға қонымды мерзімі қағидатын ескере отырып, қылмыстық іс жүргізу нормаларын түзету қажеттілігі туралы түбегейлі қарама-қарсы ұстаным бар.

Бірқатар ғалымдар іс жүргізу мерзімдері туралы нормаларды қаралып отырған қағидатқа сәйкес келтіру қажеттілігін тікелей атап өтіп, заң шығару қызметі барысында іс жүргізу мерзімдерін белгілеу мерзімдердің ұтымдылығы қағидатымен келісілуі керек екенін атап өтті [57, 58, 59, 60, 61].

Бұл пікірлер бұл қағидаттың ТМД елдерінің қылмыстық ісіндегі сапалы жаңа құбылыс екенін, сондай - ақ оның қазіргі кездегі декларативтілігін көрсетеді.

Қылмыстық іс жүргізу құқығындағы қандай да бір түрдегі қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі қағидатының болуы мәселесі бойынша дұрыс көзқарасты таңдау өте маңызды, өйткені қылмыстық іс жүргізу заңнамасын реформалау бойынша одан әрі ұсыныстарды қалыптастыру қажеттілігі туралы тұжырым қарастырылып отырған қағидатқа сәйкес процестік мерзімдерді есептеу тәртібіне байланысты. немесе мұндай

қажеттіліктің болмауы.

Осы көзқарастардың біреуін таңдау және негіздеу үшін қылмыстық іс жүргізу заңнамасын алғашқы заңнамалық актілер пайда болған сәттен бастап қазіргі кезеңге дейін тергеудің сапасы мен жылдамдығы, процедуралық үнемдеу туралы талап және басқалар сияқты аталған принципті қамтитын талаптар жиынтығының болуын анықтау үшін талдау қажет сияқты. Сонымен бірге, осы талаптарды орындау адамдар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау мақсатында жүзеге асырылуы керек, өйткені бұл аталған құқықтар мен мүдделерді сақтаудың басты бағыты қарастырылып отырған принципті қалыптастыруға алғышарт жасайды.

Реформаға дейінгі кезеңдегі қылмыстық іс жүргізу заңнамасын талдай отырып, заң шығарушы қылмыстық сот ісін жүргізу жылдамдығын қамтамасыз етуге баса назар аударғанын атап өткен жөн.

Жоңғарлармен болған ауыр соғыс барысында Қазақ хандығының әлсіреуі салдарынан Әбілқайыр Хан мен жас жүз старшиналарының көпшілігі 1731 ж.10 (21) қазанда Ресей империясының бодандығына ант бергендіктен, мәселенің тарихын осы кезеңнен бастаймыз [62].

1720 жылғы жалпы ереже ғылыми қызығушылық тудырады, оның 4-тарауы алты айда сот ісін жүргізудің шекті мерзімдерін бекітті. Қызыл таспа кінәсінен әр кешіктірілген күн үшін 30 рубль мөлшерінде айыппұл өндірілді [62].

Қылмыстық сот ісін жүргізудің жылдамдығы туралы Жарлықта сондай-ақ Сенаттың 1762 жылғы 2 қазандағы жарлығы бар, онда қылмыстық сот ісін жүргізуде әуре-сарсаңға салудың алдын алу туралы нақты айтылған [62, 63].

Сот талқылауы мерзімінің ұзақтығын ескертуге Сенат жанындағы Екатерина II құрған арнайы экспедиция да жіберілді, ол алдын ала қамау мерзімінің сақталуын және азаптаудың қолданылуын қадағалады [64].

Ұрлық пен қарақшылық үшін ұсталған адамдарды ұзақ уақыт (бір ай-

дан астам) қамауда ұстауға рұқсат бермеді және Сенаттың 1767 жылғы Жарлығы.

Ресей империясының 1832 жылғы Заңдарының 882 жиынтығы, онда тергеудің жылдамдығына заңнамалық деңгейде назар аударылады: «қылмыстық істер бойынша тергеулер әр түрлі жылдамдықпен жүргізілуі керек және бір ай ішінде аяқталуы керек, жексенбі және мереке күндерін алып тастамайды» [63, 65]. 1014 жылғы Ресей империясының заңдар кодексінің 1842 [65].

Айта кетейік, заң шығарушы реформаға дейінгі кезеңде қызыл таспамен күресу үшін қылмыстық сот ісін жүргізудің ұзақтығын шектейтін процедуралық мерзімдерге жүгінді. Заң шығарушы қабылдаған шараларға қарамастан, бұл өте баяу болды, оны Император Николай I 16 жылғы 1848 қарашадағы қарарда колледж тіркеушісі Иван Баташовтың мүлкі мен қарыздары туралы: «мұндай әйгілі іс жүргізілетін асқан байсалдылықтың себептерін баяндау біздің сот ісін жүргізудегі барлық қолайсыздықтар мен кемшіліктерді анық көрсетеді» [66].

Қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі қағидатын қалыптастыру мәселесін зерттей отырып, Екатерина II-нің: «көптеген адамдар сияқты, түрік сот төрелігін оның жылдамдығымен ерекшеленетін үлгіге қоюға болмайды. Керісінше, азаматтардың ар-намысы, мүлкі, өмірі мен бостандығы құрметтелетін кез-келген мемлекетте сот рәсімдерін көбейту қажет, өйткені барлық осы артықшылықтардан айыру шындықты ұзақ және қатаң жазғаннан кейін ғана болуы мүмкін», ғылыми әдебиеттерде құқықтардың алғышарттарын қалыптастыру ретінде қарастырылады революцияға дейінгі қылмыстық процестегі азаматтар.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты К. В. Волюнецтің көзқарасы назар аударуға тұрарлық, ол заңда көрсетілген уақытта қылмыстық сот ісін жүргізу мерзімдерінің ақылға қонымдылығы туралы талап туындады деп санайды, өйткені Екатерина II қылмыстық істерді қарау жылдамдығы айыпталушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін шындыққа қол

жеткізумен қатар қамтамасыз етілуі керек деп атап өтті, яғни бұл сот ісін жүргізу жылдамдығы туралы емес, оның мерзімдерінің ұтымдылығы туралы болды [67, 68].

Қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтарын сақтау туралы нұсқауларды сол кездегі бірқатар заңнамалық актілерден табуға болатындығын ескеріңіз. Мысалы, 1832 жылғы Ресей империясының заңдар жинағы сотталушылардың тағдырына сілтеме жасай отырып, сот ісін жүргізу жылдамдығына қатысты нақты нұсқаулар берді. Осылайша, құжат 1072 ж. көрсетілген: «сот орындары сотталушылардың тағдыры еш кідіріс пен қысымшылыққа ұшырамауы үшін және осы істерді шешуде, әсіресе сотталушылар күзетте немесе түрмеде отырғандарға, барлық мүмкін жылдамдықты сақтауға және ең аз тоқтауға жол берілмеуі үшін қамқорлыққа ие болуға міндетті» [65].

Сонымен бірге К.В. Волюнецтің пікірімен келісу мүмкін емес. Серфдом мен азаптау кезеңінде бұл азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау туралы болуы мүмкін емес.

Мұны А. Ф. Кони реформаға дейінгі кезеңде жүргізілген тергеу туралы былай дейді: «Есепсіз озбырлық, бас бостандығынан айыру, іздеулерді бекер жүргізу, қылмыстың нақты құрамы туралы нақты сананың болмауы, қабілетсіздік және көбінесе «тамақтану», «қызмет ету» немесе «ерекшелену» ниеті тән болды. мұндай салдардың өндірісі, сонымен қатар өзінің мойындауы «бүкіл әлемнің ең жақсы дәлелі» үшін заң болып есептелгендіктен, оны азаптау және жасырын азаптау әдістері пайда болды» [69].

Дәл осындай жағдайларды өзінің диссертациясында және Т. Ю. Амплеева былай деп атап өтті: «сол кездегі процестің өзіне тән ерекшелігі (және бұл заң нормаларына сәйкес келмеді) барлық осы әрекеттерді міндетті түрде қолдану болды (тәуелділікпен жауап алу, бетпе - бет келу, азаптау), тіпті егер сот қазірдің өзінде болса қылмыскердің кінәсінің толық дәлелі болды [70].

Абсолютизм эпосының процедуралық заңнамасы өз жолымен жүріп,

дамып, жетілдіріліп, сот практикасы дәстүрлі бағытта жүре берді деген әсер бар. Олардың траекториялары өте сирек сәйкес келді [70].

Қылмыстық іс жүргізу заңнамасын қалыптастырудың келесі кезеңі 1860-1864 жылдардағы сот реформасы болып табылады.

Осы кезеңнің заңнамалық актілерінде қылмыстық сот ісін жүргізу жылдамдығының талабы да көрініс тапты. Сонымен, қылмыстық сот ісін жүргізудегі баяулауға әкелетін нормалар 1864 жылғы сот органдарының мекемесін қамтиды, оның 181-бабында: «Егер есеп бойынша қандай да бір түрдегі немесе жалпы істердегі істер санының едәуір азаюы немесе ұлғаюы болса, онда ұсыныста мүмкін болған себептер көрсетіледі. олардың барысында істерді жеделдету немесе баяулату» [71, 51-59 б.].

Сот жарғыларының 251 мекемесі сот ісін жүргізетін лауазымды тұлғаларды қадағалауды белгілейді: «әрбір сот орнында істердің тез және дұрыс қозғалуын және лауазымды адамдардың өз міндеттерін дәл орындауын бақылау бірінші кезектегі адамға немесе төрағаға тиесілі, олар қандай да бір кемшіліктерді байқап, өз бұйрықтарынан бас тартады немесе оларды жек көреді. бірақ тәртіптік іс жүргізу тәртібінде кінәлілерді жауапкершілікке тартуға шаралар қолданады» [71, 51-59 б.].

1864 жылғы қылмыстық су-қосымша өндіріс Жарғысының ережелеріне ерекше назар аудару керек, оның 295-бабында алдын-ала тергеу жылдамдығы да көрсетілген: «алдын-ала тергеу барлық жылдамдықпен жүргізілуі керек. Егер істің мән-жайы талап етілсе, оларды өндіру табельдік немесе жексенбі күндері де тоқтамайды» [72].

Айта кету керек, заң шығарушының қылмыстық іс жүргізуді тездетуге деген ниетіне қарамастан, революцияға дейінгі қылмыстық іс жүргізу әлі де баяу жүреді, оны А. Ф. Кони атап өтті: «іс қағаздарын жүргізу құпиясы, сансыз бас тарту және істі өзінің бастапқы көзіне қайтарған жеке өндірістерді қозғаудағы заңмен рұқсат етілген құнарлылық қылмыстық іс жүргізудің атрибуттары болды және оның баяулауына әкелді кейде таңқаларлық мөлшерге

жеткен қызыл таспа. Мәскеу қазынашылығынан 115 мың мыс монетасын ұрлау туралы істі көрсету жеткілікті. 1844 жылы пайда болып, 1865 жылы ғана аяқталды, яғни 21 жылдан кейін» [69].

Сол кезде қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтарын сақтауға үндеу де жүреді. Сонымен, император Александр II-нің 1864 жылғы 20 қарашадағы Жарлығымен су-дебна реформасының басты мақсаты Ресейде тез, оңшыл, мейірімді және барлығына тең сот құру болып табылады [73].

Алайда, серфдомның жойылуына және орын алған суб-дебаттық реформаға қарамастан, теңдік және азаматтардың құқықтарын сақтау туралы тағы да айтудың қажеті жоқ. Мысал ретінде құрылған әділет институттарынан тыс қалған шаруалардың жағдайы болуы мүмкін. Оған тек әлемдік сот қол жетімді болды, онда шаруалар тек маңызды емес істерге жүгіне алады. 19 жылғы 1861 ақпандағы ережелерге сәйкес, шаруалар өздерінің жеке меншік болыстық сотын алды, олардың судьялары да шаруалар болып сайланды. Бұл ретте аталған сот ішкі істер министрлігі шенеуніктерінің қарауында болды және тәуелсіз болған жоқ [70, 73].

Баяндалғанды ескере отырып, революцияға дейінгі кезеңде қылмыстық сот ісін жүргізу барысында азаматтардың құқықтарын сақтау басымдығын заңнамалық деңгейде қалыптастырудың басталуына қарамастан, бұл қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі қағидатын қалыптастырудың қажетті шарты болып табылады деген қорытынды жасау қажет сияқты, іс жүзінде бұл талап іске асырылмады. Сонымен қатар, қылмыстық процестің жылдамдығы көрсетілген кезеңдегі басты талап болып қала берді, ол үшін заң шығарушы оның ұзақтығын көбінесе іс жүргізу мерзімдерімен шектеді. «Алайда, қылмыстық сот ісін жүргізудің жылдамдығы қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі қағидатын қамтитын талаптардың бірі ғана екенін ескере отырып, революцияға дейінгі кезеңде қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі туралы талапты қалыптастырудың алғышарттарын жасау туралы айту мүмкін емес» [70, 73].

Қылмыстық сот ісін жүргізуді қалыптастырудың келесі кезеңі қазан төңкерісін (1917 ж.) және 1922 ж. бірінші ҚІЖК-нің қабылдануын білдіреді, оның нормаларында жылдамдық туралы ғана емес, сонымен қатар сотқа дейінгі іс жүргізу сапасы туралы да талаптар бар.

Сонымен, 1922 ж. ҚІЖК-нің 127-бабына сәйкес «тергеу жүргізу, Губсовнарсудтың қаулысы бойынша, іс жүргізу кодексінің 47-бабында көрсетілген себептер болған кезде, сондай-ақ мұндай беру арқылы істі тезірек және оның ішінде неғұрлым толық тергеуге қол жеткізуге болатын жағдайларда бір тергеу учаскесінен екіншісіне берілуі мүмкін». Бұл ретте, осы ҚІЖК-де барлық қылмыстық сот ісін жүргізу заңнамалық деңгейде іс жүргізу мерзімдерімен нақты регламенттелгенін, олар, шамасы, заң шығарушы қылмыстық сот ісін жүргізу жылдамдығының кепілі ретінде қабылдай және пайдалана бастағанын атап өтеміз.

Осыған ұқсас норма ҚІЖК-нің 124-бабында да қамтылған (1923 жылғы редакциясында), онда «тергеу ісі прокуратураның қаулысы бойынша болуы мүмкін, ҚІЖК-нің 43-бабында көрсетілген себептер болған кезде, сондай-ақ мұндай беру ҚІЖК-нің 43-бабында көрсетілген жағдайларда бір тергеу учаскесінен екіншісіне берілді" деп айтылған. бұл істі тезірек және одан да толық тергеуге қол жеткізуге болады» [74, 75].

1960 жылғы ҚІЖК үшін сот ісін жүргізудің жылдамдығы мен сапасы туралы талап бірінші орынға қойылғандығы тән болды. Мәселен, 1960 жылғы ҚІЖК-нің 2-бабы "кеңестік қылмыстық іс жүргізудің міндеттері қылмыстарды тез және толық ашу, кінәлілерді әшкерелеу және әрбір қылмыс жауапшының әділ жазаға тартылуы және бірде-бір кінәсіз адамның қылмыстық жауаптылыққа тартылмауы және сотталмауы үшін заңның дұрыс қолданылуын қамтамасыз ету болып табылады"деп белгіледі. ҚІЖК әрекет ету кезеңінде жеке тұлғаның құқықтарын тиісінше сақтау туралы айтудың да қажеті жоқ. Азаматтардың теңдігі жарияланғанына қарамастан, кеңестік кезең қылмыстық сот ісін жүргізудің іздестіру түрінің болуымен сипаттала-

ды. Мемлекеттің мүдделері жеке адамның құқықтарынан асып түсті, бұл да қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі қағидатын табиғи түрде қалыптастыру туралы айтуға мүмкіндік бермейді [76].

Қылмыстық сот ісін жүргізу мерзімдерінің ұзақтығына байланысты проблемаға сот органдары да назар аударды. Сол кездің өзінде қылмыстық сот ісін жүргізу мерзімдерін бұзу себептері ретінде іс жүргізу мерзімдерінің жетілмегендігі көрсетілген.

2.2 Жақын шет елдердің тәжірибесі

Процедуралық мерзімдерді сақтау маңызды әлеуметтік-құқықтық рөл атқарады. Жәбірленушімен қатар қылмыстық іс жүргізу қатынастарының негізгі қатысушысы-жасалған қылмыс үшін айыпталған адам.

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 128-бабы, Ресейдің қылмыстық ісіндегі мерзімдерді есептеу тәртібін реттейді, содан кейін осы баптың 1-бөлігінде біз қайшылықты табамыз [77].

«Осы Кодексте көзделген мерзімдер сағаттармен, тәуліктермен, айлармен есептеледі. ... «, бірақ № 432-ФЗ Федералды Заңы сегіз жыл бұрын қабылданған. Сонымен қатар, Кодексте басқа уақыт аралықтарында мерзімдерді есептеуге мүмкіндік беретін нормалар бар, мысалы, Б.4 б. Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 317.5-бабында мерзімдерді күндермен есептеу туралы көрсетілген: «айыпталушы мен оның қорғаушысы ұсыныспен танысқаннан кейін үш күннен кешіктірмей прокурор қылмыстық іс пен ұсынысты сотқа жібереді». Бұдан басқа, 2-Б. Ресей Федерациясының ҚІЖК 401.5: «кассациялық шағым, ұсыныс кассациялық сотқа түскен күннен бастап 10 күн ішінде қайтарылуы керек».

Ресей Федерациясының ҚІЖК-нің 401.14-бабының 6-бөлігі мыналарды камтиды: «егер кассациялық шағым, ұсыныс Ресей Федерациясының Жоғарғы Соты Төрағасының немесе оның орынбасарының қаулысымен кассациялық соттың қарауына берілсе, шешім қабылданған сәттен бастап 10 күн

ішінде кассациялық сот осы шешімнің көшірмесін Ресей Федерациясы Жоғарғы Сотының Төрағасына немесе оның орынбасарына жібереді...».

Ресей Федерациясының ҚІЖК-нің 412.4-бабының 2-бөлігінде: "қадағалау шағымы, ұсыныс олар қадағалау органына түскен күннен бастап 10 күн ішінде қайтарылуы керек" делінген.

Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 446.3-бабының 2-бөлігінде былай делінген: «... сонымен қатар сот айыппұлын төлеу үшін белгіленген мерзім аяқталғаннан кейін 10 күн ішінде сот орындаушысына сот айыппұлын төлеу туралы ақпаратты ұсыну қажеттілігі».

Ресей Федерациясының қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу кодексін талдауды жалғастыра отырып, заңда жылдарды есептеу туралы ескертулер бар екенін атап өтеміз.

Сонымен, Ресей Федерациясының ҚІЖК-нің 326-бабының 3-бөлігінде: «бір адам бір жыл ішінде сот отырыстарына бірнеше рет сотталушы ретінде қатыса алмайды» деп бекітілген.

Ресей Федерациясының ҚІЖК-нің 400-бабының 5-бөлігінде: «егер судьяны алып тастаудан бас тартылса, бұл туралы қайталама өтініш сот алдында бас тарту туралы шешім қабылданған күннен бастап бір жыл өткеннен кейін қозғалуы мүмкін» делінген.

Ресей Федерациясының ҚІЖК-нің 401.6-бабында: «сотталушының, ақталушының, қылмыстық іс тоқтатылған адамның жағдайының нашар-лауына әкетін негіздер бойынша соттың үкімін, анықтамасын, қаулысын кассациялық тәртіппен қайта қарауға олар заңды күшіне енген күннен бастап бір жылдан аспайтын мерзімде жол беріледі..» 414 және 2 Б.460 РФ ҚІЖК.

Жоғарыда айтылғандар қолданыстағы заңнамаға РФ ҚІЖК-нің 128-бабының 1-бөлігіне оның алғашқы ұсынысын мынадай редакцияда баяндаумен сәйкес келтіру қажеттілігін куәландырады: «1. Осы Кодексте көзделген мерзімдер минуттармен, сағаттармен, тәуліктермен, күндермен, айлармен, жылдармен есептеледі» [78].

Заңда белгіленген қылмыстық іс жүргізу мерзімдерінің жеткіліктілігі дербес проблема болып көрінеді. Атап айтқанда, алдын – ала тергеу жүргізу мерзімдерін қарастыра отырып, біз қылмыстық іс қозғалған күннен бастап алдын-ала тергеу мерзімі 2 айдан аспауы керек (Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 162-бабының 1-бөлігі), ал анықтау мерзімі-30 күн (Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексінің 223-бабының 3-бөлігі).

Қазіргі ғылыми зерттеулерде тергеушілердің іс жүргізу мерзімдерін сақтауын қамтамасыз ету үшін прокурорға қосымша іс жүргізу өкілеттіктерін беруге байланысты қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу кодексіне өзгерістер енгізуге бағытталған ұсыныстар бар [79].

Бұл ұсыныс тергеушінің тергеу барысы, іс жүргізу шешімдерін қабылдау және тергеу және басқа да іс жүргізу әрекеттерін жүргізу бағытындағы өз бетінше әрекет ету принципіне қайшы келеді деп санаймыз (РФ ҚІЖК 38-бабының 2-бөлігінің 3-тармағы). Соның ішінде бұл процестік мерзімдерді сақтау туралы.

«Халықаралық деңгейде құқықтық тәртіпті жүзеге асыру негізсіз кідіріссіз болуы тиіс екендігі анықталды (1966 жылғы 16 желтоқсандағы Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 14-бабы). Сот талқылауы қисынды мерзімде жүзеге асырылуға тиіс (9-бап)» [79].

«Ақылға қонымды мерзім» санаты қылмыстық істерді тергеудің сотқа дейінгі кезеңдерінде де, сот ісін жүргізу барысында да, оның ішінде жасалған қылмыс туралы хабарламаны тексеру барысында қылмыстық іс қозғау кезеңінде процестік шешімдер қабылдау кезінде де жылдамдығы мен тиімділігін қамтамасыз етеді» [79].

«Ресей Федерациясының Қылмыстық іс жүргізу кодексінің 2001 жылғы 30 сәуірдегі № 69-ФЗ Ресей Федерациясының Қылмыстық іс жүргізу кодексіне сот ісін жүргізу құқығын бұзғаны үшін өтемақы туралы Федералды заңның қабылдануына байланысты өзгерістер енгізу туралы 2010 жылғы № 69-ФЗ қабылданған сәттен бастап алғаш рет ақылға қонымды мерзімде неме-

се сот актісін ақылға қонымды мерзімде орындау құқығы қылмыстық сот ісін жүргізуге жаңа қағидат енгізілді-қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі (РФ ҚІЖК 6.1-бабы)» [79].

Қылмыстық сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі қағидатын енгізу бірқатар себептерге – қылмыстық процеске қатысушылардың сот ісін негізсіз кідіріссіз жүзеге асыру құқығын қамтамасыз етуге бағытталған процестік кепілдіктерді сақтау қажеттігіне, сондай-ақ ақылға қонымды мерзімде қосымша өндіріс құқығын бекітетін адам құқықтары мен негізгі бостандықтарды қорғау туралы Конвенцияның ережелерін және Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың шешімдерін іске асыруға негізделген. олардың міндеттілігі Ресей Федерациясының көрсетілген Еуропалық конвенцияны ратификациялауына байланысты.

21 жылдың 2020 шілдесінде дума ақылға қонымды сот ісін жүргізу мерзімін өзгертті. Енді өтініш беру мен іс қозғау арасындағы кезең ақылға қонымды сот ісін жүргізу мерзіміне қосылады.

Осылайша, қазіргі Ресейде заң шығарушы осы уақытқа дейін Ресейдің қылмыстық процесінде осы қағиданы жүзеге асыру үшін минималды қадамдар жасады, бұған әртүрлі деңгейдегі көптеген зерттеулер дәлел бола алады.

Украина

Украина Заңы бойынша негізсіз ұзақ тергеу мәселесін шешу үшін 28-бап «ақылға қонымды мерзімдер» енгізілді. Көрсетілген баптың 1-бөлігіне сәйкес әрбір іс жүргізу әрекеті немесе іс жүргізу шешімі ақылға қонымды мерзімде орындалуы тиіс, оларды орындау үшін объективті түрде қажетті уақыт аралықтары ғана есептеледі [80].

Украина ҚІЖК-нің 28-бабының 3-бөлігінде ақылға қонымды мерзімді анықтаудың келесі өлшемдері келтірілген:

1) қылмыстық іс жүргізудің күрделілігі (күдіктілердің не айыпталушылардың саны, қылмыстық қылмыстардың саны, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді

жүзеге асыру үшін талап етілетін процестік әрекеттердің көлемі мен ерекшелігі);

2) қылмыстық іс жүргізуге қатысушылардың мінез-құлқы;

3) тергеушінің, прокурордың, соттың өз өкілеттіктерін жүзеге асыру тәсілі.

Алайда, критерийлерді тұжырымдау анық емес, бұл, біздің ойымызша, тергеушілердің, сотқа дейінгі тергеу органдарының басшылары мен прокурорлардың ақылға қонымды мерзім қағидатын сәтті қолдануға мүмкіндік бермейді.

Көрсетілген ережелерді нақтылау АҚЖТ практикасына сүйене отырып жүзеге асырылуы тиіс.

Сонымен, «ақылға қонымды мерзімнің» басталуы-адамға «айып тағу» сәті, оны тергеушінің адамның қылмыс жасауға қатысы бар деп айтуға негіз бар екендігі туралы Адамға ресми хабарлама ретінде түсіндіру қажет. Шын мәнінде, бұл ақылға қонымды мерзімнің басталуын күдік туралы Адамға хабарлауға дейін азайтады, бұл мақалада көрініс тапты.

Алайда, сол СДТБТ-да тіркелген сәттен бастап көру туралы хабарламаға дейін үш айдан бір жылға дейін және жалпы – тергеушіге қанша уақыт қажет болса, сонша уақыт өтуі мүмкін. Осы уақыт ішінде лауазымды тұлға тергеу әрекеттерінің шексіз санын жүргізуге әбден қабілетті, ал дәлелдеу базасы толық қалыптасқан кезде-аталған хабарламаны тапсыруға қабілетті.

Бұл жерде тергеушінің, сотқа дейінгі тергеу органының басшысы мен Украинадағы прокурордың өзара іс-қимылының бір маңызды ерекшелігін ашу қажет. Соңғысы, 2-баптың 36-тармағына сәйкес, Украина Қылмыстық кодексінің осы субъектілерді басқарудың ең кең процедуралық өкілеттіктеріне ие. Аталған баптың 4-тармағы прокурордың тергеушіге, сотқа дейінгі тергеп-тексеру органына прокурор белгілеген мерзімде процестік әрекеттер жүргізуді тапсыру немесе оларды жүргізуге қатысты нұсқаулар беру құқығын тікелей бекітеді. Сонымен қатар, прокурор қажет болған жағдайда тергеу (іздеу) және іс жүргізу әрекеттерін жеке жүргізуге құқылы [80].

Тергеушінің іс жүргізу тәуелсіздігі туралы, іс жүзінде, тіпті, 5-бап. 40, онда тергеушінің прокурордың тапсырмалары мен нұсқауларын орындау міндеті ғана емес, оларды орындамағаны үшін жауапкершілік белгіленген [80].

Дәл осындай талап пен салдар сотқа дейінгі тергеу органының басшысы үшін де анықталған (Украина ҚІЖК 39-бабының 3-бөлігі).

Нәтижесі Тергеушіде (Кодекстің 40-бабының 1-бөлігіне сәйкес тікелей сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын) және оның басшысында (Кодекстің 39-бабының 1-бөлігіне сәйкес сотқа дейінгі тергеп-тексеруді ұйымдастыратын) даулы құқықтық мәселелер бойынша өз пікірін қорғаудың тиімді тетіктерінің болмауы, осылайша алдын ала тергеуді іс жүзінде прокурордың басшылығымен анықтау түріне айналдыру болып табылады. Бұл оң нәтижелерге әкелмейді [80].

Айта кету керек, сотқа дейінгі тергеудің ақылға қонымды мерзімін қамтамасыз ету Украина Қылмыстық кодексінің 28 – бабының 2-бөлігіне сәйкес прокурордың міндеті болып табылады, яғни қай мерзім ақылды, қайсысы жоқ прокурор толығымен шешеді.

Әзірбайжан

Әзірбайжан заң шығарушысы жасалған қылмыстың ауырлығына байланысты алдын-ала тергеу жүргізу мерзімдерін бекітті.

Осылайша, қоғамға қауіптілігі аз қылмыстар 2 айдан аспайтын мерзімде, онша ауыр емес қылмыстар – 3 айдан кешіктірмей, ауыр және аса ауыр қылмыстар бойынша – қылмыстық іс қозғалған кезден бастап 4 айдан кешіктірілмей аяқталуға тиіс (Әзірбайжан Республикасы ҚІЖК-нің 218-бабы).

Бұл тұрғыда бізге Әзірбайжан заң шығарушысының ұстанымы ұнайды.

2.3 Алыс шет елдердің тәжірибесі

Қылмыстық сот ісін әділ және жедел түрде жүргізу туралы талап азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 9(3) және 14(3)(С) -

баптарында, Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенцияның 6(1) - бабында және адам құқықтары жөніндегі басқа да құжаттарда қамтылады. Сол сияқты Рим Статутының 64(2) және 67(1)(с) баптары сот процестерін "әділ және жедел түрде" және "негізсіз кідіріссіз" жүргізуді талап етеді, ал 21(3) - бап статуттың ережелерін адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттар тұрғысынан түсіндіруді талап етеді. Бұл ережелер сот ісін ақылға қонымды мерзімде жүргізуді талап етеді деп түсіну керек.

Еуропа елдерінде тым ұзақ сот талқылауы ұзақ уақыт бойы пайда болды және қазіргі кезеңде оны шешу туралы пікірталастар жүріп жатыр, ал кейбір елдерде заңнаманы ғана емес, жалпы сот жүйесін де реформалауға талпыныс жасалды [81-89].

Германия

Германияда ұзақ мерзімді сот мәселесі, мысалы, Францияда өткір емес. Жоғарыда аталған мемлекеттер арасында процестік мерзімдердің ұзақтығы бойынша Германия соңғы орында тұр, бұл процесті істерді мәні бойынша шешудің сот рәсімдерін жеңілдету жағына өзгерткен реформалармен байланысты [99-106].

Қылмыстық процесте айыпталушы адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның 6-бабынан (1-тармақтың 1-абзацы) туындайтын қылмыстық іс жүргізуді тезірек жүргізуге құқылы, өйткені қылмыстық процеске қатысу фактісі кез-келген адамды ауырлатады.

Сонымен қатар, көбінесе алдын-ала тергеу басқа материалдық шығындарға әкеледі, мысалы, сақтандыру компаниялары төлемдерден бас тартады, кәсіби немесе іскерлік беделге ие болады және т.б.). Айыпталушы, егер прокуратураның жағдайды бағалауда және тиісті шешімдер қабылдауда белгілі бір еркіндігін ескере отырып, қылмыстық іс қозғауға рұқсат етілсе, осындай жағымсыз салдармен келісуге мәжбүр. Егер бастапқы күдік расталмаса, егер тергеуді жалғастыру айыпталушыға айтарлықтай зиян келтіру

қаупін тудырса, прокуратура өндірісті тез арада тоқтатуға міндетті. Іс жүргізуді тоқтатудың жол берілмейтін кідірісі прокуратураның қызметтік борышын бұзу болып табылады, оның негізінде айыпталушы Германияның Азаматтық кодексінің § 839 сәйкес Германияның негізгі заңының 34-бабымен бірге залалды өтеуді талап ете алады .

Нәтижесінде, Германияда істі алты айдан бір жылға дейін қарау жылдамдық, үнемдеу және рационализация принципін бұзу болып саналатынын атап өткім келеді.

Сондай-ақ, Германияда жүргізілген барлық сәтті реформаларға қарамастан, соттарда істі тым ұзақ қараудың мысалдары жалғыз емес екенін атап өткім келеді.

Осылайша, заңнамалық реттеу тұрғысынан Германияда іс жүргізу мерзімдерін сақтау үшін барлық жағдайлар жасалған, бірақ әрқашан нормативтік реттеуге жатпайтын және толық болжанбайтындығымен сипатталатын адами фактор болып қала береді.

Франция

Францияның сот жүйесі сот ісінің ұзақтығы бойынша екінші орында, бұл мәселе бірінші күн емес. Жекелеген аудандарда істер 6 айдан 24 айға дейін тыңдалады.

«Францияның Жоғарғы Соты атап өткендей: ««ақылға қонымды мерзім» құқықтық санаты сот қорғауы құқығымен байланысты, сот талқылауы кезеңінде ақылға қонымды мерзімді сақтау процеске қатысушылар үшін де, барлық деңгейдегі соттар үшін де міндетті болып табылады», бұл ретте ақылға қонымды мерзімді сақтамағаны үшін жауапкершілік сотқа жүктеледі» [90-98].

Швеция

Швецияда "алдын-ала тергеу" деп аталатын тергеу, егер "хабарлама негізінде немесе басқа себептермен мемлекеттік қудалауға жататын қылмыс жасалды деп сенуге негіз болса" басталуы керек. Жәбірленушілерді және үкіметтік емес ұйымдарды (ҮЕҰ) қоса алғанда, кез келген адам құқық

бұзушылық туралы кез келген мемлекеттік прокуратураға, полицияға немесе жергілікті соттарға ауызша немесе жазбаша хабарлай алады.

Швед полициясының әскери қылмыстар бөлімі Халықаралық қылмыстарды тергеуге жауап береді. Әмбебап юрисдикция істерінде Мұндай істердің күрделілігіне байланысты полиция емес, прокурор әрқашан тергеу үшін жауап береді және оны қозғау туралы шешім қабылдайды. Прокуратура органдарында бұл қылмыстармен прокурорлардың мамандандырылған тобы айналысады. Шағым полицияға берілгеннен кейін прокуратура істі өз қолына алады.

Швецияның қылмыстық заңы тергеу мүмкіндігінше тез жүргізілуі керек деп болжайды. Геноцид, адамзатқа қарсы қылмыстар және өрескел әскери қылмыстар қандай-да бір ескіру мерзіміне жатпайтындықтан, мұндай қылмыстар, әдетте, кез-келген уақытта заңмен қудалануы мүмкін. Алайда Швецияда қолданылатын адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенцияның 6-бабында баяндалған әділ сот талқылауы қағидаты ағымдағы тергеудің ұзақтығын шектеу үшін пайдаланылуы мүмкін. Сондықтан, қарастырылып отырған нақты істің күрделілігіне байланысты кез-келген тергеу ақылға қонымды мерзімде аяқталуы керек.

Прокурор өзінің тергеуін объективтілік қағидаты (Objectivetsprincipen) негізінде жүргізуі керек, яғни прокурор күдіктінің кінәсі үшін де, оған қарсы да мән-жайларды ескеруі керек. Тергеу нәтижелерінің негізінде прокурор айыптау қорытындысын ұсыну керек пе, жоқ па деген шешім қабылдауы керек. Прокурор қылмыс үшін қылмыстық іс қозғауға міндетті, егер ол қылмыстың жасалғанын және қылмыстың орындаушысы кім екенін көрсету үшін жеткілікті дәлелдер жиналды деп санаса.

Егер прокурор тергеуді тоқтатуды және/немесе қылмыс фактісі бойынша қылмыстық іс қозғауды шешсе, бұл шешімді қайта қарау туралы өтініш беруге болады. Бұл құқық қылмыстың құрбаны болған адамдарды қамтитын заңды мүдделері бар адамдарға ғана қолданылады. ҮЕҰ қайта қарау туралы өтініш

беруге құқылы емес, өйткені олар қылмыстың негізгі құрбаны болып табылмайды.

Қайта қарау туралы сұрау салу шешім қабылдаған прокурорға жіберілуге тиіс. Егер прокурор өз шешімін өзгертпеу туралы шешім қабылдаса, ол осы сұрау бойынша шешім қабылдайтын жоғары тұрған бастыққа сұрау жіберуі керек. Сұрау жазбаша түрде, оның ішінде электронды пошта арқылы жасалуы керек, өйткені ауызша сұрау әдетте қабылданбайды.

Бұл шешімді аға прокурор қайта қарайды, бұл жаңа шешім қабылдауға әкелуі мүмкін. Шешімді қайта қарау туралы өтініш беруге уақыт шектеулері жоқ. Алайда, егер қайта қарау туралы сұрау мен тиісті шешім арасында көп уақыт өтсе, іс мәні бойынша қарастырылмауы мүмкін.

Швед Заңы құрбандарды "жәбірленушілер" деп атайды. Оның азаматтығы мен тұрғылықты жеріне қарамастан, "өзіне қатысты қылмыс жасалған немесе ол қорлау немесе зиян келтірген адам" жәбірленуші болып табылады. Қылмыстық әрекет қайтыс болған адамның жұбайынан, тікелей мұрагерінен, әкесінен тірі қалған адамның өліміне әкелген кезде, анасы немесе ағасы немесе қарындасы жәбірленушінің қылмыс туралы хабарлау немесе қылмыс үшін жауапқа тарту құқығын мұра етеді. Заңды тұлға да жәбірленуші тұлға бола алады. Процестік Кодекстің 20-тарауы 8(4) бөлімі "жәбірленуші тұлға" терминін жеке тұлғалармен шектемейді. Қылмыстық қудалау қозғалғаннан кейін зардап шеккен адамдар істің қатысушысы бола алады.

Тергеу кезеңінде зардап шеккен адамдардың келесі құқықтары бар:

* Ақпарат алу құқығы, атап айтқанда залалды өтеуді талап ету мүмкіндігі, адвокат немесе қолдау көрсететін тұлға құқығы және тергеуді бастау немесе тоқтату туралы шешім.

* Тергеу басталғаннан кейін бірден адвокат арқылы тегін заңды өкілдік ету құқығы: жәбірленушінің адвокаты тергеу барысында жәбірленушіден жауап алуға қатысуға құқылы; және адвокат осындай жауап алу кезінде сұрақтар қоя алады.

- * Ауызша және жазбаша аударма құқығы
- * Шығындарды өтеу құқығы
- * Тергеуден бас тарту немесе қылмыстық іс қозғаудан бас тарту туралы шешімді қайта қарауды талап ету құқығы.

Еуропа елдерінде парасаттылық принципі және "жұмыс мерзімі" құқықтық категориясы анықталған және іс жүзінде балама ұғымдар болып табылады. «Ақылға қонымды мерзім» құқықтық категориясы және еуропа елдерінде парасаттылық принципі бұрыннан бар және заңнамалық реформалар өткен ғасырда жүргізілді, бұл бүгінгі күні оларға істерді қарау ұзақтығын азайтуға бағытталған кейбір шараларды жасауға мүмкіндік берді.

Қытай

Қытайдың қылмыстық іс жүргізу моделі қазіргі заманғы нақты инквизиция моделі емес.

Алдын ала тергеудің негізгі міндеттері дәлелдемелер жинау және қылмыстық істің нақты жағдайларын тергеу болып табылады.

ҚХР заңнамасында алдын ала тергеуді қоғамдық қауіпсіздік органы мен прокуратура жүргізеді. "Еңбек бөлінісі жұмыстағы кооперациямен қатар, өзара үйлестіру, өзара шарттылық" қағидатына сәйкес қоғамдық қауіпсіздік органы мен халық прокуратурасы алдын ала тергеу органы ретінде өз өкілеттіктерін дербес жүзеге асырады. Көптеген қылмыстық істерге қатысты алдын ала тергеуді қоғамдық қауіпсіздік органы жүргізеді. Егер бір іс бойынша қоғамдық қауіпсіздік органы алдын ала тергеу жүргізсе, онда халық прокуратурасының нақты тергеу әрекеттеріне тікелей қатысуға құқығы жоқ және бұйрықтар шығаруға құқығы жоқ. Қамауға алу және айыптау қорытындысын бекіту түріндегі мәжбүрлеу шараларын санкциялаудан басқа, әдетте, халық прокуратурасы бір уақытта қандай нақты тергеу әрекеттерін қабылдамайды.

ҚХР ҚІЖК 106-бабының 1-бөлігі бойынша алдын ала тергеу арнайы тергеу әрекеттері мен мәжбүрлеу шараларын қолдану рәсімі болып табылады. Тергеу іс-әрекеттеріне күдіктіден жауап алу, куә мен жәбірленушінің сұрау

салуы, қарап-тексеру, тергеу эксперименті, тінту, алу, сот сараптамасы, тану, қаражатты мұздату, арнайы тергеу іс-шаралары және қамауға алу туралы бұйрық енгізіледі.

Тергеу органдары тергеу әрекеттерін толығымен белгілейді, халықтық сот тергеу әрекеттеріне қатыспайды және мұндай әрекеттерді қарауға құқығы жоқ. Алдын ала тергеу сатысында қорғаушы дәлелдемелерді жинауға және ұсынуға құқылы емес, сондықтан тергеу әрекеттерін тергеу органдары біржақты жүргізеді.

ҚХР ҚІЖК 18 - бабының 2-бөлігіне сәйкес сыбайлас жемқорлық істері бойынша алдын ала тергеуді халық прокуратурасы орындайды, ал нақты құзыретті орган прокуратура бөлімі-Сыбайлас жемқорлыққа қарсы бюро болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресте Қытай Коммунистік партиясының тәртібін тексеру жөніндегі орталық комиссияға маңызды рөл беріледі. Қытай Коммунистік партиясының тергеуі мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы бюроның алдын-ала тергеуі арасындағы айырмашылықты түсіну керек. Қытай Коммунистік партиясы заңмен белгіленген тергеу органы емес. Ол партия мүшелерінің тәртібін тексеретін партияішілік мекеме болып табылады. 14 жылғы 2002 қарашадағы Қытай Коммунистік партиясының жарғысы партияның міндеттерін анықтайды: партия Жарғысы мен басқа да ішкі партиялық нормалардың сақталуын қамтамасыз ету, партияның желісі, бағыты, саясаты мен шешімдерінің орындалуын тексеру, партия комитеттеріне партияның стильдік құрылысын күшейтуге, сыбайлас жемқорлыққа қарсы жұмысты ұйымдастыруға және үйлестіруге көмектесті.

1994 жылғы 25 наурыздағы Қытай Коммунистік партиясының тәртібін тексеру жөніндегі комиссиялардың тексеру тәртібі туралы қаулының 28-бабының 3-бөлігі бойынша сыбайлас жемқорлық күдігі болған жағдайда "қос нұсқау" арнайы шарасын қолдана алады. Іс жүзінде көбінесе "шуангуй" деген ресми атау жоқ. Шуангуй-адамның көрсетілген жерде және белгіленген уақытта сыбайлас жемқорлық жағдайларын айту талабы. Бұл сыбайлас

жемқорлықты тергеу және дәлелдемелер жинау кезіндегі тиімділіктің әдеттегі шарасы. Мұндай ұстау мерзімі партиялық актілерде белгіленбейді. Әдетте мұндай ұстау мерзімінің ұзақтығы 2 күннен 1 жылға дейін созылуы мүмкін., ал орта есеппен 3-6 ай.

Көптеген ғалымдар бұл шараны адам құқықтары тұрғысынан сынға алады, партия мемлекеттік орган емес, мұндай шараларды қолдануға негіз жоқ және ҚХР Конституциясының 57-бабына сәйкес келмейді.

Алдын ала тергеу сатысында қамауда ұстау мерзімі 2 айдан аспауға тиіс; алдын ала тергеуді аяқтау мүмкін болмаған жағдайда, мерзім халық прокуратурасын жоғары деңгейде санкциялау бойынша 3 айға дейін ұзартылуы мүмкін; қылмыстық істің нақты мән-жайлары бойынша алдын ала тергеуді аяқтаудың мүмкін еместігі халық прокуратурасын санкциялау бойынша мерзім 4 айға дейін ұзартылуы мүмкін-турой жоғары деңгейде. Күзетпен ұстау мерзімі өткен кезде ұсталған адам дереу босатылуға жатады. Алдын ала тергеуді жалғастыру үшін мәжбүрлеу шараларын а түрінде өзгертуге болады кепілдік сот ісін күту немесе тұрғылықты жері бойынша бақылау.

Алдын ала тергеу аяқталған кезде барлық материалдар айыптау қорытындысымен бірге прокуратураға жіберілуі керек. Прокуратураны тексергеннен кейін қылмыстық істі сотқа жіберу туралы қаулы шығарылды.

ҚХР ҚІЖК-нің 161-бабы бойынша, егер алдын ала тергеу барысында күдіктінің қылмыстық жауапкершілікке тартылмауы тиіс екені анықталса, іс тоқтатылуы тиіс; егер күдікті күзетпен ұсталса, дереу босатылуы тиіс.

Жеңілдетілген іс жүргізу-негізгі деңгейдегі халық соты қылмыстық істі арнайы жағдайларда қарайды. Мынадай мән-жайлар болған кезде сот қылмыстық істі оңайлатылған тәртіппен қарауға тиіс:

- а) қылмыстық іс негізгі деңгейдегі халық сотының қарауына жатады;
- б) қылмыстық істің нақты жағдайлары және сенімді және жеткілікті дәлелдері бар;
- в) сотталушы өз кінәсін мойындайды;

г) сотталушы жеңілдетілген іс жүргізуді қолдануға қарсы емес.

Кәдімгі өндіріспен салыстырғанда, жеңілдетілген өндіріс істерін қарау сот ісін жүргізудің кейбір кезеңдерін жеңілдетеді, сот тиімділігін арттырады, сот ресурстарын үнемдейді және сот ресурстарын ұтымды бөледі.

Жеңілдетілген өндіріс келесі сипаттамаларға ие:

а) оңайлатылған іс жүргізуді тек негізгі деңгейдегі халық соты ғана жүзеге асырады және ол бірінші сатыдағы сотта ғана жүргізіледі;

б) істерді қарауды сот алқалы түрде немесе судья жеке-дара жүзеге асырады. Егер сотталушы 3 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға қарағанда неғұрлым жеңіл жазаға кесілуі мүмкін болса, онда оны сот құрамының кез келген түрімен қарауға болады; егер сотталушы 3 жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға қарағанда неғұрлым қатаң жазаға кесілуі мүмкін болса, онда сот алқалы түрде қарайды;

в) халық прокуратурасы прокурорды мемлекеттік айыптаушы ретінде сотқа жібереді;

г) сот ісін жүргізудегі кейбір кезеңдерді, мысалы, сотталушыдан жауап алуды, куәдан және сарапшыдан жауап алуды, тараптардың жарыссөзін оңайлатады. Сотталушының соңғы сөзін жеңілдетуге тыйым салынады.

Заңды күшіне енбеген бірінші сатыдағы соттың үкімі мен қаулысына шағым жасау құқығы жеке айыптаушыға; сотталушыға; олардың заңды өкілдеріне; сотталушының қорғаушылары мен жақын туыстарына, азаматтық талапкерлер мен жауапкерлер мен олардың заңды өкілдеріне тиесілі.

Жәбірленуші мен олардың заңды өкілдерінің шағымдану құқығы жоқ, бірақ наразылық білдіру құқығы бар. ҚХР ҚІЖК 218-бабы бойынша, егер жәбірленуші мен оның заңды өкілдері бірінші сатыдағы соттың шешімін қабылдаудан бас тартса, онда үкім шыққан күннен бастап 5 күн ішінде халық прокуратурасына наразылық білдіре алады. Наразылық алынған күннен бастап 5 күн ішінде прокуратура наразылықты қарауға және наразылық туралы қаулы немесе наразылықтан бас тарту туралы қаулы шығаруға тиіс.

ҚХР Жоғарғы халық сотының статистикалық мәліметтеріне сәйкес, екінші инстанция жасалғаннан кейінгі соңғы екі онжылдықта бастапқы үкімнің өзгеруі және істерді қайта қарау үшін бастапқы сотқа қайтару саны екінші инстанциядағы барлық істердің 25% - ын құрады. Бұл екінші сатыдағы сот заңды қатені түзетуде маңызды рөл атқаратынын көрсетеді.

Екінші сатыдағы қылмыстық іс 2 ай ішінде қаралады.

Осылайша, қытайлық қылмыстық процесс қазіргі заманғы тергеу (инквизиция) процесінің бір түрі болып табылады. Қытайлық қылмыстық процестің тергеу (инквизиция) сипаты әсіресе сыбайлас жемқорлық қылмыстық істерін тергеу және шешу тәртібімен көрінеді.

3. Сотқа дейінгі іс жүргізудің процестік мерзімдерін оңтайландыру бойынша ұйымдастырушылық-құқықтық ұсынымдар

3.1 Сотқа дейінгі іс жүргізу барысында процестік мерзімді есептеуге әсер ететін факторлар

Адам құқықтарын қорғау туралы Еуропалық конвенцияның (бұдан әрі - ЭСАЖ) 6-бабы әрбір азаматтың өз ісін қисынды мерзімде талқылау құқығын бекітеді, бұл халықаралық құқықтағы негізгі элементтердің бірі болып табылады.

«Ақылға қонымды мерзім қағидатын қалыптастырудың мақсаты, оның ішінде - қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтық жағдайының белгісіздігін жою, сондай - ақ сот төрелігін жүзеге асыру нысаны ретінде сот ісін жүргізудің тиімділігін арттыру болып табылады» [107, 51 б.].

«Аталған талап қылмыстық процестің сот бөлігіне ғана емес, сотқа дейінгі процеске де қатысты, сондай-ақ негіз қалаушы талаптардың бірі болып табылады, өйткені қылмысқа қарсы табысты күрес үшін қылмыс жасау мен оны жасаған адамды жазалау арасындағы уақыт кезеңі барынша қысқартылуға тиіс» [108, 25 б.].

Фактор - бұл кез-келген процесстегі, құбылыстағы маңызды жағдай [109, 837 б.]. Факторды тек жұмыс нәтижесіне әсер ететін жағдайлар, параметрлер, көрсеткіштер деп түсіну керек.

«Біздің көзқарасымыз бойынша факторларға мыналар жатады: лауазымды тұлғалар әрекеттерінің жеткіліктілігі мен тиімділігі қылмыстық заңда тыйым салынған іс-әрекетпен зиян келтірілген адамның қылмыс туралы өтінішпен уақтылы жүгінуі; жәбірленушінің, қылмыстық заңда тыйым салынған іс-әрекетпен зиян келтірілген адамның және қылмыстық іс бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу мен сотқа дейінгі іс жүргізуге өзге де қатысушылардың мінез-құлқы негіз болып табылады» [109].

Бұған қоса, лауазымды тұлғаның жұмыс тәжірибесі, алғашқы тергеу әрекеттерін жүзеге асырудағы ауа-райы жағдайлары, қылмыс жасалған жердің ерекшеліктері және т. б.

«Қандай да бір жолмен тергеу немесе алдын-ала тексеру мерзіміне әсер ететін барлық жағдайларды мүмкіндігінше ескеру үшін Заңдағы факторлардың тізімі ашық болуы керек. Өлшем-бұл өлшем, бағалау, пайымдау» [109, 301 б.].

«ҚР ҚІЖК-де заң шығарушы келтірген мән-жайлардың ішінен келесі өлшемдерді атап өтеміз: қылмыс туралы арыз, хабарлама бойынша тексеру материалдарының немесе қылмыстық іс материалдарының құқықтық және іс жүзіндегі күрделілігі; қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі іс жүргізудің жалпы ұзақтығы; қылмыстық сот ісін жүргізудің жалпы ұзақтығы қамтылуға тиіс» [110, 65 б.].

«Сотқа дейінгі қылмыстық іс жүргізудің ақылға қонымды мерзімінің қосымша критерийлері ретінде, біздің ойымызша, қылмыстық істегі қатысушылардың санын (мысалы, куәгерлер, жәбірленушілер, күдіктілер немесе айыпталушылар) немесе алдын-ала тексеру кезінде, сондай-ақ осы екі кезеңде жүргізілген жұмыстың толықтығы мен объективтілігін ескеру қажет, өйткені «тергеу жылдамдығы ешқандай жағдайда болмауы керек оның сапасына зиян келтіру»» [110, 65 б.].

«Қылмыстық істі тергеуге немесе алдын ала тексеру жүргізуге қатысушылардың саны туралы айту ҚР ҚІЖК-де жеке бекітуді талап етеді және олардың құқықтық және іс жүзіндегі күрделілігі ұғымына енгізілмейді, өйткені соңғысы деп іс-әрекетпен зиян келтірілген адамның уақтылы жүгінуі, процестік әрекеттердің көлемі мен күрделілігі, олардың саны, іс-әрекеттің (іс-әрекеттің) бар болуы немесе болмауы сияқты факторларды тұспалдаған жөн. қылмыстар жиынтығының болмауы, ұйымдасқан қылмыстық топтың қылмыстық жазаланатын қызметті жүзеге асыруы, сондай-ақ аралас құқықтық нормаларға жүгіну қажеттілігі, шетелдік құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимыл жасау қажеттілігі» [110, 65 б.].

«К. Б. Калиновский мен М. М. Ахмедовтың жұмысында ұсынылғандай, қылмыстық іс материалдарының күтпеген және күтпеген ұлғаюы, қоғамдық (жария) мүдделердің болуы, айыпталушылардың, куәлар мен жәбірленушілердің саны, құқық бұзушылық жасауда тұтқындалғанды күдіктенуге Елеулі негіздердің болуы және т. б. сияқты мән-жайларды осы өлшемге әсер ететін факторларға жатқызу дұрыс емес [111, 48 б.], өйткені олардың ешқайсысы қылмыстық істің күрделілігін арттыруға тікелей әсер етпейді (немесе алдын-ала тексеру)».

«Сонымен қатар, М. Н. Зацепина ұсынған тергеу барысында айыпталушылардың қарсылығын оларға жатқызбау керек, өйткені бұл «жәбірленушінің, қылмыстық заңмен тыйым салынған іс-әрекетпен қылмыстық іс бойынша қылмыстық іс жүргізу мен сотқа дейінгі іс жүргізудің басқа да қатысушыларына зиян келтірілген адамның мінез-құлқы» факторымен толық қамтылған (тек қисынды түрде өзгерту мағынасы бар күдіктіні, айыпталушыны, куәларды және қылмыстық іс жүргізу мен сотқа дейінгі іс жүргізудің өзге де қатысушыларын жәбірленушіден басқа тікелей көрсете отырып, осы фактордың тұжырымы ғана) [112, 114 б.].

Осылайша, біз сотқа дейінгі іс жүргізу барысында процестік мерзімді есептеуге әсер ететін мынадай факторларды бөліп көрсетеміз

- 1) лауазымды тұлғалар әрекеттерінің жеткіліктілігі мен тиімділігі
- 2) қылмыстық заңда тыйым салынған іс-әрекетпен зиян келтірілген адамның қылмыс туралы өтінішпен уақтылы жүгінуі;
- 3) жәбірленушінің, қылмыстық заңда тыйым салынған іс-әрекетпен зиян келтірілген адамның және қылмыстық іс бойынша қылмыстық сот ісін жүргізу мен сотқа дейінгі іс жүргізуге өзге де қатысушылардың мінез-құлқына
- 4) лауазымды адамның жұмыс тәжірибесі,
- 5) бастапқы тергеу әрекеттерін жүзеге асыру кезіндегі ауа райы жағдайлары
- 6) қылмыс жасалған жердің ерекшеліктері және т. б.

3.2 Тергеп-тексеру ресурстарын үнемдеу және сотқа дейінгі іс жүргізудің процестік мерзімдерін оңтайландыру жөніндегі өлшемшарттар

Бүгінгі таңда заң шығарушы қылмыстық істерді соттарда тергеу және қарау рәсімдерін жеделдетуге және қысқартуға бағытталған әрекеттерді жасады. Айыптау үкімін төмендету бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Бұл тұрғыда қылмыстық процестегі диспозитивтілік принципіне үлкен көңіл бөлінеді. «Қылмыстық іс жүргізу заңнамасына іс жүргізу келісімі, келісімдік іс жүргізу, қылмыстық теріс қылықтар бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексерудің хаттамалық нысаны, бұйрықтық іс жүргізу және т. б. сияқты жаңа институттар енгізілді» [47].

Сот-тергеу тәжірибесі көрсеткендей, енгізілген заңнамалық новеллалар қылмыстық процесті ақтап, жеңілдетті.

Осыған байланысты қылмыстық істі сотқа жібермей, сотта тарап ұсынған айыптауды қарау және дәлелдемелерді қорғау мәселелері бойынша Халықаралық қылмыстық Әділет тәжірибесін зерделеу орынды болып көрінеді.

Қазіргі жағдайда іс жүргізу нысанын қысқартпай және оңтайландырусыз судьялардың жүктемесін азайту мүмкін емес деп санаймыз. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибе көрсетіп отырғандай, Қылмыстық сот ісін жүргізудің целерантты нысандары дамыған елдерде кеңінен қолданылады.

АҚШ [113, 114]

«Полицияның анықтамасы-бұл қылмыс туралы ақпаратты жария және жасырын әдістермен полицияның алдын-ала тексеруі. Нақты іс бойынша іс жүргізу полиция жасалған қылмыс туралы ақпарат алған сәттен бастап басталды деп саналады. Айта кету керек, бірқатар ғалымдар қылмыстық іс бойынша іс жүргізудің басталуын қылмыс туралы ақпарат алу сәтімен және оны полицияда тіркеумен байланыстырады» [113, 114].

Бұл кезеңнің негізгі міндеттері тінту немесе қамауға алу ордерін негіздеу үшін ақпарат жинау, сондай-ақ қылмыс және оны жасаған адам туралы ақпарат жинау болып табылады. Әдетте, полиция осы мақсаттарда жасырын жедел іс-шараларды жүзеге асырады, сондай-ақ түсініктемелер, қажетті материалдар (заттар мен құжаттар) алады, өз қорытындыларын тұжырымдайтын хаттамалар мен қорытындылар жасайды. Полиция тергеу әрекеттерін жүргізуге құқылы. Тергеп-тексеруді жүзеге асыру уақыты заңмен реттелмейді.

Полицияның қылмыстарды тергеу жөніндегі қызметі іс жүргізу құжаттарын жасаумен және іс жүргізу нысанын сақтаумен байланысты емес. Оқиға орнында олар қылмыс туралы ақпарат жинауға міндетті, егер қылмыскердің кейіннен табылып, жауапқа тартылуы мүмкін болса. Ордер шығару қылмыстық қудалауды қозғаудың формальды басталуын білдіреді, ал қамауға алу немесе тінту ордерінің өзі бастапқы (ал онша ауыр емес қылмыстар бойынша - жалғыз және түпкілікті) айыптау актісі және іс бойынша ресми іс жүргізудің басталуын белгілейтін жалғыз құжат болып табылады.

Кейбір жағдайларда прокурордың өтініші бойынша судья қамауға алу туралы ордердің орнына сотқа шақыру қағазын шығарады, бұл қылмыстық қудалауды қозғаудың ресми актісі болып саналады. Полиция қамауға алынып, полиция бөлімшесінде қажетті тергеу процедураларын аяқтағаннан кейін, көптеген қылмыстарды тергеу іс жүзінде аяқталады.

Бұл іс жүргізудің ерекшелігі айыпталушыны ақтайтын және оның жауапкершілігін жеңілдететін дәлелдер айыпталушы мен оның қорғаушысын полицияның алғашқы "қадамдары" кезінде толығымен ұсынатындығы болып табылады.

Соңғы кезеңде жедел-ізвестіру және тергеу әрекеттерін жасаған полицей өзінің тікелей бастығына іс бойынша не істелгені және не анықталғаны туралы полиция есебін ұсынады. Анықтау органының бастығы материалдарды және жасалған әрекеттің біліктілігінің дұрыстығын тексереді. Ол бастапқы біліктілігін нақтылауға немесе өзгертуге және осыған байланысты істі одан әрі

ілгерілету туралы шешім қабылдауға (одан әрі талқылау үшін сотқа беруге) құқылы. Дәлелдемелердің жеткіліксіздігіне байланысты іс полиция бөлімшесі деңгейінде тоқтатылуы немесе шешілуі мүмкін.

«Айыптауды тұжырымдау үшін материалдар прокурорға жіберіледі. Прокурор айыптау құжатын жасайды, онда айыптаудың мәні қысқаша баяндалады» [113,114]. Айыптау құжаты судьяға немесе қылмыстық іс мәні бойынша шешілетін сотқа берілгенге дейін туындайтын мәселелерді шешу жөніндегі өкілеттіктер берілген өзге де сот лауазымды адамына беріледі. Әдетте, бұл құжат шағым немесе шағым деп аталады. Сот ісін жүргізудің келесі кезеңдерінде оны айыптау деп аталатын іс жүргізу құжатымен алмастыруға болады.

Осылайша, АҚШ-та континентальдық заңға тән түсініктегі алдын-ала тергеу мүлдем жүргізілмейді. «Бұл кезеңде жазбаша процесс жоқ, алынған ақпарат тиісті полиция құжаттарымен ресімделеді, олар өздері дәлелдеме болып табылмайды және тергеу әрекеттері хаттамаларының күші жоқ» [113,114].

Алдын ала тергеу жүргізу мерзімі де белгіленбеген. Полиция жинаған материалдарды прокурорға беру-бұл "біздің" айыптау қорытындысына ұқсас мәлімдеме жасаумен аяқталатын ұзақ полицияның тергеуінің тәжі. Полиция анықтамасы істің мән-жайын терең және жан-жақты зерттеуді көздемейді. Сот үшін адамның қылмыс жасауға қатыстылығын көрсететін дәлелдер жинау жеткілікті. Англо-американдық модельдің өзіне тән ерекшелігі-оның сотқа дейінгі және түпкілікті өндіріске нақты бөлінуі жоқ, дегенмен кейбір ғалымдар АҚШ Қылмыстық процесін сотқа дейінгі және сот өндірісіне бөледі.

Бұл процедуралардың жүйесі, шын мәнінде, тараптарға олардың өміріне, мүдделеріне және істің дұрыс қозғалуын бақылауға мүмкіндік беретін арнайы механизм болып табылады. Сонымен қатар, Сот төрелігі әрбір нақты жағдайда мұндай механизмді құру болып табылады, оның басты мақсаты мүдделер тепе-теңдігі мен өзара бақылауды тұрақты түрде қамтамасыз ету арқылы бір

органның заңмен немесе прецедентпен алдын-ала анықталған "тиісті" шешім қабылдауына кедергі жасау болып табылады. Басқаша айтқанда, тараптардың осы процесте өз мүдделерін алға жылжыту әдісіне баса назар аударылады, ал сот заңды немесе прецедентті қолданады. Оның үстіне жалпы немесе заңнамалық құқық нормасына негізделген сот шешімі мазмұнының екінші дәрежелі болуы қағидатты деп танылады. Тараптардың ұстанымдарын, бәсекелестікті немесе мүдделер ойынын қарама-қайшылыққа негізделген нақты, дұрыс және бейтарап рәсім заң шығарушы алдын-ала белгілеген жалпы Ережемен салыстырғанда әділ нәтижеге әкеледі деп болжанады. Бұл "таным үлгілермен салыстыру негізінде әлі толық белгісіз нәрсе туралы шешім қабылдауға тым тез шешім қабылдауға"байланысты қателіктер жасау қаупін азайтады. Сонымен қатар, заңдылық қасиетіне ие бола отырып, рәсім заңмен немесе прецедентпен белгіленген стандарттармен салыстырғанда едәуір икемді, олар тезірек қартаяды. Бір жағынан жалпыға бірдей танылған және белгілі бір жағдайда дұрыс бола отырып, екінші жағынан, рәсім қабылданған шешімді екі тараптың да мақұлдауын жеңілдетеді, олар өздеріне берілген процедуралық құралдарды пайдалану нәтижесіне жауап береді. Сонымен, бұл рәсім американдық қылмыстық процестің шешуші сипаттамасы болып табылады, оның негізгі элементі процедуралық әділеттілік болып табылады. Адам құқықтарын құрметтеуден туындайтын оның құндылығы сот шешімінің тиімділігінің құндылығынан жоғары және тіпті соңғысына қайшы келуі мүмкін.

Күдікті алдын-ала тыңдау кезеңінде айып тағылғаннан кейін ғана айыпталушы болады. Осы кезеңде прокурор судьяға айып тағылған адамға айып тағылғанын дәлелдейтін фактілерді көрсетуі керек. Мисдиминор істері бойынша

(Misdemeanour-АҚШ пен Ұлыбританияның қылмыстық құқығында әкімшілік құқық бұзушылықтармен шектесетін ең аз қауіпті қылмыстар санаты) және елеусіз қылмыстар алдын ала тыңдау кезеңі өткізілмейді.

«Қылмыстық процесте айыптау кезінде екі негізгі рәсім бар-мемлекеттік айыптаушының «ақпаратты» ұсынуы және айыптау актісін ұсынуы. Мазмұн тұрғысынан ақпарат пен айыптау арасында айтарлықтай айырмашылық жоқ» [113, 114].

«Ақпаратты» ұсыну процедурасы айыптау актісіне қарағанда қарапайым. Бұл қылмыстың ауырлығына байланысты. Алдын-ала сот отырысында айыптау кезеңі тек фелония үшін болғандықтан, американдық ғылыми ой фелонияны сөздің тар мағынасында фелонияға және жаһандық деп аталатын істерге бөледі. Фелония бойынша, яғни «ақпарат» бойынша айып тағылған кезде мемлекеттік айыптаушы төменгі соттың судьясына алдын ала тыңдау сатысында айыптаудың дәлелдері бар іс жүргізу құжатын ұсынады. Оның өзі айыптау актісін бекітеді. Тарихи тұрғыдан алғанда, «ақпарат» ресми іс жүргізу актісі емес, жеке тұлғаның шағымы ғана болды, сондықтан ол қылмыстық қауіптілігі аз істерде қолданылады.

Үлкен қазылар алқасына балама қарау алдын-ала тыңдауда кәсіби судьяның ашық отырысында өткізіледі, ол айыптаушының дәлелдерінің дұрыстығын анықтайды. Процестің осы процедуралық кезеңінің міндеттері:

1. Істі мәні бойынша қарайтын сотқа беру үшін "жеткілікті негізді" тексеру.
2. Қорғаушы мен айыпталушыны айыптау материалдарымен таныстыру.
3. Заңды мүмкіндік беру.

Әр түрлі Штаттарда алдын-ала тыңдау процедурасы әр түрлі реттеледі.

Эстония [115]

Эстонияның қылмыстық процесі ғылыми және практикалық қызығушылық тудырады. «Оның ерекшелігі-қорғаушының қылмыстық іс бойынша сотқа қорғау актісін, ал прокуратураға оның көшірмесін беруін реттеу, ол айыптау актісінің көшірмесін алғаннан кейін жүзеге асырылады. Қылмыстық іс аса күрделі немесе көлемді болған жағдайда сот дәлелді өтінішхатта көрсетілген мерзімді ұзарта алады» [115].

Қорғау актісінде: айыптау актісінде келтірілген айыптауға және залалға қатысты қандай қорғау позициялары, оның ішінде айыптау актісінде ұсынылған қандай дәлелдер мен позициялар шағымдалады және қандай дәлелдемелер қабылданады; қорғаушы қандай мән-жайды қандай дәлелдемемен дәлелдеу көзделетінін көрсете отырып, сотқа ұсынғысы келетін дәлелдемелер; айыптау актісінде келтірілген айыптауға және залалға қатысты қандай қорғау позициялары қорғаушы өтініш жасайды; қорғаушының басқа да өтініштері.

Қорғау актісінің үлгі нысанын осы салаға жауапты министр өз қаулысымен белгілейді.

«Егер қорғаушы қорғау актісін мерзімінде ұсынбаса, онда сот бұл туралы Эстонияның адвокатура басқармасына дереу хабарлайды және айыпталушыға сот белгілеген мерзімге жаңа қорғаушы таңдауды ұсынады немесе айыпталушыға оның қорғаушысын тағайындайды, Эстонияның адвокатурасын қорғаушы тағайындауға міндеттейді» [115].

«Эстонияның қылмыстық іс жүргізу заңнамасында қорғаушының актіні дайындауын және оны сот пен прокуратураға жіберуді талап ететін норманы бекіту адвокаттардың қылмыстық қудалау орбитасындағы адамдарға білікті заң көмегін ұсыну сапасын арттыру жөніндегі құқықтық құралдардың бірі болып табылады» [115]. Бұл құқықтық реттеу адвокаттық корпустың кәсіби қызметіне жауапкершілікпен қарауды күшейту үшін айтарлықтай әсер етеді, қылмыстық процеске қатысушыларды тәртіпке келтіреді, өйткені адвокат қылмыстық іс материалдарын зерделеуді, айыпталушыны (сотталушыны) қорғау үшін өз ұстанымын қалыптастыруды талап етеді және қуәландырады.

Сот қылмыстық-құқықтық сипаттағы жанжалды шешуде тәуелсіз мемлекеттік төреші бола отырып, айыптау актісі мен қорғау актісін зерттей отырып, сот талқылауына дайындалуға, қылмыстық іс материалдарын мұқият зерттеуге мүмкіндік алады, өйткені айыптау мен қорғау тараптарының дәлелдері алдын-ала белгіленгендіктен, қорғау тарапының іс жүргізу

құжаттарының заңдылығына, тергеу, іс жүргізу нәтижелерінің нәтижелеріне дау айту негіздерін тұжырымдай отырып. әрекеттер.

Судьяның алдын-ала ойластырылған жұмыс жоспарын құруға, сондай-ақ жиналған дәлелдемелерді зерттеуде, салыстыруда, тексеруде, бағалауда ақыл-ой қызметін жүзеге асыруға, сондай-ақ сот тергеуін жүргізу кезінде қандай дәлелдер жинау керектігін анықтауға мүмкіндігі бар.

Біздің ойымызша, Эстонияда қорғаныс актісін ұсынудың артықшылығы - сот талқылауы кезінде «қорғаушы тараптың қылмыстық іс материалдарымен танысу үшін қосымша, кейде ұзақ уақыт» беру үшін сотқа бірнеше рет өтініш беру мүмкіндігі болмайды және судья сот отырыстарын басқа күндерге ауыстыруға мәжбүр болады.

Қазақстанда ұқсас құқықтық норманың болмауы жекелеген жағдайларда адвокаттардың сот отырыстарына дайындалмауына, қылмыстық істі сотта қарау кезеңінде қылмыстық іс материалдарымен танысуға тырысуына әкеп соғады, бұл заң көмегін көрсету сапасына теріс әсер етеді. Салдары болып табылады:

- судьяның сот-тергеу әрекеттерін жүзеге асыруына уақыттың жетіспеуі;
- сот тергеуі сапасыз жүргізіледі;
- судья өз жұмысын жоспарлауда қателіктер жібереді, бұл кінәні дәлелдеуде немесе әрекетті қайта бағалауда маңызды мәнге ие жағдайларға назар аудару керек екенін елемейді;
- кейбір дәлелдемелер, оның ішінде залалды бағалау бойынша сот отырысында зерттелмейді, бұл нақты деректер үкімнің негізіне жатқызылмауы мүмкін.

Апелляциялық шағым жасау кезінде жоғарыда көрсетілген себептер бойынша туындаған жан-жақтылықтың толық болмауын жоғары тұрған сатыдағы сот үкімнің күшін жоюға немесе оны өзгертуге алып келіп, ескереді.

Осылайша, біз Эстонияда сот ісін жүргізу, дәлелдемелер жинау үшін сот тергеуін жүргізу, айыптау жағынан да, қорғау жағынан да куәлардан жауап алу,

дәлелдемелерді толық, жан-жақты және объективті зерттеу үшін уақытты ұтымды және тиімді пайдалану үшін қажетті құқықтық алғышарттар жасалды деп санаймыз.

Эстонияның тәжірибесін мұқият зерделеу, соттардың практикалық қызметкерлерінің пікірін талдай отырып, отандық заңнама мен сот практикасының ерекшеліктерін ескере отырып, оны Қазақстанда енгізу және кейіннен құқық қолдану негіздерінің бірі болып табылады.

Халықаралық тәжірибені ескере отырып, келесі ұсынымдар ұсынылады:

1. Қолдау тапқан, оның ішінде ҚР ҚК «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» заң жобасы шеңберінде қылмыстық құқық бұзушылықтарды айқындаудың және санаттаудың заңнамалық тәсілдерін қайта қарау.

2. Сотқа дейінгі тергеп-тексеру мен сот талқылауының нысандары мен түрлерін заңнамалық жетілдіру кезінде жеке және жария мүдделердің теңгерімін сақтау қажет.

3. Теріс қылықтар мен онша ауыр емес қылмыстар туралы істер бойынша айыптау актісін ұсынуды және қорғауды процестік регламенттеуді ескере отырып, қылмыстық сот ісін жүргізудің целерантты нысандарын жүргізу және одан әрі жетілдіру мүмкіндіктерін қарау.

4. Қылмыстық саясатты ізгілендіру және қылмыстық сот ісін жүргізу жағдайында іс жүргізу нысаны бөлігінде қылмыстық теріс қылық институтына көзқарасты қайта қарау қажет. Үкімнің орнына «сот бұйрығын» немесе қаулыны енгізу ұсынылады, бұл іс жүргізу мерзімдері мен шешім шығарудың жеделдігіне әсер етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу нәтижелері бойынша келесі қорытындылар жасалды.

1. Қылмыстық сот ісін жүргізуде мерзімдер оған қатысушылардың құқықтарының сақталуының және жалпы өндірістің тиімділігінің арнайы кепілі болып табылады.

2. Процестік мерзімдер-бұл заңдарда көрсетілген немесе сот белгілеген уақыт кезеңі, оның ішінде іс жүргізу әрекеттері орындалады.

3. Қылмыстық іс жүргізу мерзімдерінің негізділігі-бұл белгілі бір қылмыстық іс бойынша іс жүргізу мерзімдерінің ұзақтығын білдіретін, қылмыстық іс жүргізуді тағайындауға барынша тез қол жеткізуге мүмкіндік беретін тәуелсіз теориялық және құқықтық құрылым.

4. Ақылға қонымды мерзімдер процедуралық мерзімдердің жеке түрін құрмайды. Сондықтан процедуралық және ақылға қонымды мерзімдердің арақатынасын жүргізу мүмкін емес. Парасаттылық дегеніміз-заңда белгіленген іс жүргізу мерзімдеріне қолданылатын бағалау категориясы.

5. Қылмыстық процесс жылдамдығының критерийлерінің бірі ретінде «ақылға қонымды мерзімнің» келесі тұжырымы ұсынылады:

«...ақылға қонымды мерзім - бұл іс жүргізу прокуроры немесе тергеу судьясы сотқа дейінгі кезеңдерде немесе судья басты сот талқылауында, өз бастамасы бойынша немесе мүдделі (мүдделі) тараптардың өтініші бойынша қажетті шешім қабылдауға, қажетті іс жүргізу немесе процестік емес іс-әрекетті жасауға немесе істі мәні бойынша шешуге жеткілікті уақыт аралығы».

6. Революцияға дейінгі және кеңестік кезеңдегі қылмыстық іс жүргізу заңнамасын талдау келесі қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Революцияға дейінгі және кеңестік кезеңдердегі заңнамалық актілердегі қылмыстық сот ісін жүргізудің жылдамдығы мен сапасы туралы бытыраңқы талаптар таяу шет елдердің қылмыстық-процестік заңнамасында қылмыстық сот ісін жүргізудің қисынды мерзімі қағидатын табиғи қалыптастыру туралы айтуға негіз бермейді.

Дәл осындай жағдайды заң шығарушының қылмыстық сот ісін жүргізудің жылдамдығын қамтамасыз ету мақсатында іс жүргізу мерзімін пайдалану дәстүрі де көрсетеді.

7. Қазіргі Ресейде заң шығарушы осы уақытқа дейін Ресейдің қылмыстық процесінде осы қағиданы жүзеге асыру үшін ең аз қадамдар жасады. Украинада критерийлердің тұжырымдамасы бірдей емес, бұл біздің ойымызша тергеушілердің, сотқа дейінгі тергеу органдарының басшыларының және прокурорлардың ақылға қонымды мерзім принципін сәтті қолдануға мүмкіндік бермейді. Әзірбайжан заң шығарушысы жасалған қылмыстың ауырлығына байланысты алдын-ала тергеу жүргізу мерзімдерін бекітті. Бұл тұрғыда бізге Әзірбайжан заң шығарушысының ұстанымы ұнайды.

8. Еуропа елдерінде парасаттылық принципі мен «ақылға қонымды мерзім» құқықтық категориясы анықталған және іс жүзінде балама ұғымдар болып табылады. «Ақылға қонымды мерзім» құқықтық категориясы және еуропа елдерінде парасаттылық принципі бұрыннан бар және заңнамалық реформалар өткен ғасырда жүргізілді, бұл бүгінгі күні оларға істерді қарау ұзақтығын азайтуға бағытталған кейбір шараларды жасауға мүмкіндік берді.

9. Біз жүргізген зерттеу нәтижелері бойынша ҚР ҚІЖК 192-бабына, ҚР ҚІЖК 60-бабына, ҚР ҚІЖК 272-бабына өзгерістер енгізу ұсынылды. Бұл ұсыныстар қорғауға шығарылатын Ережелерде көрсетілген.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Семенцов, В.А. Начало и окончание разумного срока в уголовном судопроизводстве / В.А. Семенцов, А.П. Шереметьев // Общество и право. – 2010. – № 5. – С. 173-174
2. Мельников, В.Ю. Гарантии прав личности в уголовном процессе / В.Ю. Мельников // Рос. судья. – 2008. – № 3. – С. 36-37.
3. Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – М.: Рипол классик, 2006. – 549 с.
4. Штефан М.И. Гражданское процессуальное право. Концерн «Издательский дом «Ин Юре», 2005. 624 с.
5. Зейкан Е.П. Комментарий гражданского процессуального кодекса Украины. Киев: Юридична практика, 2006. 560 с.
6. Исаева, Е.В. Процессуальные сроки в гражданском и арбитражном процессе / Е.В. Исаева. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 224 с
7. Архипов, А.А. Сроки в налоговом праве: монография / А.А. Архипов. – М.: Статут, 2011. – 199 с
8. Бажанов С.В. Стоимость уголовного процесса: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Н. Новгород, 2002; Семенцов В.А. Процессуальная экономия и расходы государства в уголовном судопроизводстве // Актуальные проблемы предварительного расследования: материалы Междунар. науч.-практ. конф. Волгоград: Волго-градская академия МВД России, 2017. С. 134.
9. Васекина Э.М. Юридические сроки: теоретико-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2011. С. 12.
10. Маслов И.В. Уголовно-процессуальные сроки в досудебном производстве. М.: Норма, 2013. С. 26-31.
11. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учебник / отв. ред. ПА. Лупинская. М.: Норма, 2008. С. 326.

12. Конвенция о защите прав человека и основных свобод и Протоколы к ней. Официальный перевод на рус-ский язык в редакции 2001 г. / сост. Г.В. Игнатенко, Л.А. Лазутин. Екатеринбург: Информационный центр Со-вета Европы в Уральском регионе при Уральской государственной юридической академии, 2001.

13. Стуконог И.В. Разумный срок как новый принцип уголовного судопроизводства // Библиотека криминали-ста. Научный журнал. 2014. № 2 (13). С. 113.

14. Образцов А.В. От разумных сроков в уголовном процессе к принципу разумности // Рос. следователь. 2011. № 16. С. 33.

15. Аширбекова М.Т., Кудин Ф.М. «Разумный срок» как оценочное понятие в уголовно-процессуальном праве // Уголовное судопроизводство. 2011. № 2. С. 22

16. Исмаилов Ч.М. Разумный срок уголовного судопроизводства и отдельные проблемы его применения // Росюстиция. 2013. № 12. С. 38

17. Арабули Д.Т. Право каждого на судопроизводство в разумный срок: взгляд отечественного законодателя на международные стандарты // Уголовная юстиция: связь времен: материалы Междунар. науч. конф. 6-8 октября 2010 г. СПб. URL: <http://www.iauaj.net> (дата обращения 24.06.2016).

18. Апостолова Н.Н. Разумный срок уголовного судопроизводства // Российская юстиция. 2010. № 9. С. 63-66.

19. Баранова М.А. Разумный срок уголовного судопроизводства как принцип осуществления процессуальной деятельности // Вестник Саратовской государственной академии права. 2010. № 6. С. 52-55.

20. Васяев А.А. Соблюдение разумного срока судебного разбирательства // Уголовное право. 2009. № 5. С. 117-120.

21. Вольнец К.В. Гарантии реализации принципа «разумный срок уголовного судопроизводства» при произ-водстве в суде первой инстанции: дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2013. 190 с.

22. Кушнерев В.И. Разумный срок уголовного судопроизводства: принцип права или правовая норма о сроках // «Правовые и организационные механизмы реализации уголовно-процессуального законодательства (к 15-летию вступления в действие УПК РФ)»: сб. матер. Всерос. науч.-практ. конф. 21 апреля 2017 г. М., 2017. С. 333-340.

23. Рябцева Е.В. Реализация принципа разумности в уголовном процессе России // Международная ассоциация содействия правосудию. 2010. URL: <http://www.iaaj.net/book/expor/html/463> (дата обращения 02.06.2016).

24. Алексеев И.М. Реализация принципа разумности сроков уголовного судопроизводства // Проблемы правоохранительной деятельности. 2012. № 1. С. 109.

25. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права / 4-е изд., испр. и доп. М., 2016. С. 163-164.

26. Томин В.Т. О понятии принципа советского уголовного процесса // Труды Высшей школы МООП РСФСР. М., 1965. Вып. 12. С. 193-195.

27. Малофеев И.В. Разумный срок как принцип уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2014. 71 с.

28. Маслов И.В. Уголовно-процессуальные сроки в досудебном производстве: монография. М., 2013. С. 75.

29. Уголовный процесс / А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский; под ред. А.В. Смирнова. 4-е изд., перераб. и доп. М., 2008. С. 136.

30. Урбан В.В. Реализация принципа разумного срока уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2013. С. 41.

31. Якубова С.М. Дифференциация сроков расследования в связи с приостановлением производства по уголовному делу: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2017. С. 50.

32. Вольнец К.В. Гарантии реализации принципа «разумный срок уголовного судопроизводства» при производстве в суде первой инстанции: дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2013. С. 30.

33. Азаров В.А., Рожков Д.Г. Обеспечение разумного срока уголовного производства в суде первой инстанции: монография. Омск, 2013. С. 31.
34. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. М., 1970. Т. 2. С. 63-64; Гуляев А.П. Процессуальные сроки в стадиях возбуждения уголовного дела и предварительного расследования. М., 1976. С. 27.
35. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. 4-е изд. испр. и перераб. М., 1962. С. 256.
36. Сокол П.Я. Процессуальные гарантии быстроты предварительного расследования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1990. С. 10.
37. Махмутов М.В. Принцип процессуальной экономии - начало положено // Законность. 2010. № 12. С. 35-36.
38. Смолин А.Ю. Разумный срок уголовного судопроизводства - проявление принципа процессуальной экономии // Российский следователь. 2010. № 19. С. 9.
39. Малофеев И.В. Разумный срок как принцип уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2014. С. 18.
40. Лавдаренко Л.И. Категория «разумный срок» в уголовном судопроизводстве // Российский следователь. 2014. № 1. С. 25.
41. Белякова А.В. Соотношение понятий «своевременность» и «разумный срок судопроизводства» в гражданском и арбитражном судопроизводстве // Право и экономика. 2014. № 4. С. 78.
42. Богомолов А.А. Процессуальные гарантии правильности и своевременности разрешения гражданских дел: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2004. С. 7.
43. Жуковский В.М. Проблема времени и своевременности в советском уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1989. С. 5.
44. Дело «Томази против Франции»: постановление ЕСПЧ от 27.08.1992 // Европейский суд по правам человека. Избранные решения. М., 2000. Т. 2. С. 755-767.

45. Семченко С.С. Принцип разумного срока в уголовном судопроизводстве с точки зрения решений Европейского суда по правам человека и практики судов РФ // Вестник Кемеровского гос. ун-та. 2013. № 4 (56). Т. 2. С. 208.

46. Рудич В.В. Международные стандарты разумности процессуальных сроков в уголовном судопроизводстве // Международное уголовное право и международная юстиция. 2015. № 2. С. 9.

47. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.03.2022 г.)

48. Розовский Б.Г. Уголовный процесс: попытка подсмотреть будущее // Библиотека Криминалиста. Научный журнал. – 2014. – № 4. – С. 116–117

49. Выступление Генерального прокурора РК Ж. Асанова на парламентских слушаниях 18 ноября 2016 г. на тему «Дальнейшая модернизация уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства Республики Казахстан» / Сайт «Tengrinews.kz» [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/genprokuror-ozvuchil-minusyi-ugolovno-zakonodatelstva-306397/

50. Ахпанов А.Н., Казиев З.Г. О некоторых ключевых аспектах использования понятия «разумный срок» в Казахстанском уголовном процессе // Вестник Института законодательства РК. 2017. № 3 (48). Т. 1. С. 68.

51. Удовиченко В.С. К вопросу о разумном сроке в уголовном судопроизводстве // Вестник Барнаульского юридического института. 2010. № 2 (19). С. 68.

52. Малофеев И.В. Разумный срок как принцип уголовного судопроизводства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2014. С. 19.

53. Урбан В.В. Реализация принципа разумного срока уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2013. С. 24.

54. Гуев А.Н. Постатейный комментарий к уголовно-процессуальному кодексу РФ / М., 2003. СПС «Гарант» (дата обращения: 04.11.2016).
55. Алексеев И.М. К вопросу о классификации сроков уголовного судопроизводства // Вестник Саратовской юридической академии. 2012. № 3 (86). С. 226;
56. Поляков И.Н. Разумные сроки судопроизводства: понятие и значение // Российская юстиция. 2011. № 4. С. 35, и др.
57. Тришева А.А. Возращение уголовного дела прокурору и разумный срок уголовного судопроизводства // Законность. 2011. № 5. С. 3;
58. Снежко О.А. Дефекты российского правосудия в решениях Европейского суда по правам человека // Конституционное и муниципальное право. 2007. № 19. С. 9.
59. Марковичева Е.В. Международные стандарты разумности сроков производства по уголовному делу // Уголовное судопроизводство. 2009. № 4. С. 10-12;
60. Безруков С.С. Глава 2 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации пополнилась очередной декларацией // Вестник Пермского университета. 2010. № 4. С. 193;
61. Гаврилов Б.Я. Досудебное производство по УПК РФ: концепция совершенствования // Труды Академии управления МВД России. 2016. № 1 (37). С. 21.
62. Реформы Петра I. Сборник документов / сост. В.И. Лебедев. М., 1937. С. 111-112.
63. Законодательство Екатерины II: в 2 т. М., 2001. Т. 1. С. 530.
64. Амплеева Т.Ю. История уголовного судопроизводства России (XI-XIX вв.): дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2009. С. 316-317.
65. Сводъ законовъ Российской Империи, повелениемъ Государя Императора Николая Павловича составленный. Законы уголовные: в 15 т. СПб., 1832. Т 15. С. 271.

66. Судебные уставы 20 ноября 1864 г., с изложением рассуждений, на коих они основаны: в 2 ч. СПб., 1866. Ч. 1. С. I.
67. Судебная реформа: в 2 т. М., 1915. Т II. С. 9.
68. Волынец К.В. Исторические предпосылки появления положения о разумном сроке уголовного судопроизводства в российском праве // Вестник Томского государственного университета. 2012. № 3 (5). С. 21.
69. Кони А.Ф. Собрание сочинений: в 8 т. М., 1967. Т 4. С. 323.
70. Амплеева Т.Ю. История уголовного судопроизводства России (XI-XIX вв.): дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2009. С. 351-391.
71. Российское законодательство X-XX веков: в 9 т. М., 1991. Т. 8. С. 51-59.
72. Судебные уставы 20 ноября 1864 г., с изложением рассуждений, на коих они основаны: в 2 ч. СПб., 1866. Ч. 2. С. 127.
73. Судебные уставы 20 ноября 1864 г., с изложением рассуждений, на коих они основаны: в 2 ч. СПб., 1866. Ч. 1. С. XXXIX-XL.
74. Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР от 25 мая 1922 года // Собрание узаконений РСФСР. 1922. № 20-21. Ст. 230.
75. Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР от 15 февраля 1923 года // Собрание узаконений РСФСР. 1923. № 7. Ст. 106.
76. Уголовно-процессуальный кодекс РСФСР: Утв. Верховным Советом РСФСР 27.10.1960 (Ведомости ВС РСФСР 1960 г. № 40. Ст. 592) // Свод законов РСФСР. 1988. Т 8. С. 613-746
77. Исаева, Р. М. Процессуальные сроки в уголовном процессе России / Р. М. Исаева, В. С. Латыпов // Современные проблемы уголовного процесса : пути решения : Сборник материалов 2-й Международной конференции, Уфа, 08 апреля 2021 года. – Уфимский ЮИ МВД России: Уфимский юридический институт Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2021. – С. 142-148.

78. Латыпов В. С. Отдельные вопросы исчисления сроков на современном этапе развития уголовно-процессуального законодательства // Вестник Уфимского юридического института МВД России. – 2016. – № 4 (74). – С. 41–43

79. Стуконог И. В. Процессуальные полномочия прокурора по обеспечению соблюдения сроков в досудебных стадиях уголовного судопроизводства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2020. – 35 с

80. Козырев, В. И. Особенности регулирования разумного срока в некоторых странах ближнего зарубежья: Украины и Казахстана / В. И. Козырев // Правоприменение в публичном и частном праве : материалы Международной научной конференции, Омск, 29 марта 2019 года / Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского. – Омск: Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского, 2019. – С. 152-157.

81. Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Заключена в г. Риме 04.11.1950

82. Закон Пинто от 24.03.2001. № 89.//www.altalex.com

83. Interview with Vladimiro Za-grebelsky, judge at the European Court of Human Rights (Urbino, November 2002).

84. D. Carnevali (2006), “La violazione della ragionevole durata del processo: alcuni dati sull’applicazione della ‘legge Pinto’” in C. Guarnieri e F. Zannotti (eds), *Giustoprocesso?*, Mi-lano, Giuffre pp. 289–314

85. M. Fabri (2009), “E-justice in Finland and in Italy: enabling versus constraining models” in F. Contini and G.F. Lanzara (eds), *ICT and Innovation in the Public Sector*, Trowbridge, UK, Palgrave Mcmillan, pp. 115–146.

86. Round Table organised by the Slovenian Chairmanship of the Committee of Ministers of the Council of Europe, Bled, Slovenia, 21–22 September 2009. – Ljubljana: Ministry of Foreign Affairs: Ministry of Justice, 2009

87. Постановление ЕСПЧ от 18.10.2011 г. по делу «Джустини (Giusti) против Италии» (жалоба № 13175/03).//Бюллетень Европейского Суда по правам человека, 2011, № 6.//СПС Консультант Плюс.

88. Постановление ЕСПЧ от 05. 06.2007 года по делу «Делле Каве и Коррадо против Италии» (жалоба № 14626/03).//Бюллетень Европейского Суда по правам человека», 2006, № 11.

89. Постановление ЕСПЧ от 20.07.2004. «Дело «К. против Италии» (жалоба № 38805/97)//СПС Консультант Плюс.

90. Папкина О.А. Гражданский процесс в государствах-членах Европейского Союза: Учебное пособие. – М. : Международный университет(в Москве), 2000. – с. 238.

91. McIntosh D. and Holmes M. Civil Procedure in EC Countries, An Industry Report. – Lloyd's of London Press Ltd. Davis Arnold Cooper, London, 1991 – p.87.

92. G. Cornu, Vocabulaire juridique, Association Henri Capitant, P.U.F., 2000

93. J. van Compernelle, Incidence des traités internationaux sur l'aménagement de la fonction judiciaire in "Etudes offertes à P. De Visscher", Pedone, Paris, 1984, p. 100, № 28.

94. Avis C.E. sur la proposition de loi insérant un art. 21ter dans le Titre préliminaire du Code d'instruction criminelle, Doc. parl., Ch. Repr., sess. ord. 1998–1999, № 1961/4, p. 4..

95. Notamment C.E.D.H., arrêt Martins Moreira, 26.10.1988, Publ. Cour, série A, № 143, § 50;

96. C.E.D.H., arrêt Neumeister, 27.6.1968 et C.E.D.H., arrêt Boddaert, 12.10.1992.

97. Постановлением ЕСПЧ по делу «Кресс (Kress) против Франции»; жалоба № 39594/98. Страсбург. Большая палата. 07.06.01.//СПС Консультант Плюс

98. Постановление ЕСПЧ по делу «Фриндлендера против Франции»; жалоба № 30979/96. Страсбург. Большая палата. 27.06.2000.//СПС Консультант Плюс.
99. Давтян А.Г. Гражданское процессуальное право Германии. М.: Городец-издат, 2000. С. 49–51.
100. Гражданское процессуальное уложение Германии. – М.: ВолтерсКлувер, 2006. С. 74–76
101. Gesetz zur Vereinfachung und Beschleunigung gerichtlicher Verfahren vom 3.12.1976, BGBl.S.3228.
102. § 276(2), 331(1) Гражданское процессуальное уложение Германии. – М.: ВолтерсКлувер, 2006.
103. Головненков П.В., Уголовное уложение (Уголовный кодекс) Федеративной Республики Германия. Научно-практический комментарий и перевод текста закона. М.: Проспект 1-е изд. 2010, 2-е изд. 2012
104. Постановление ЕСПЧ по делу «Нидербестер против Германии». 27.02.03.//СПС Консультант П
105. Постановление ЕСПЧ по делу «Сюрмели против Германии». 08.06.2006.//СПС Консультант Плюс
106. Постановление ЕСПЧ по делу «Грессер против Германии». 05.10.2006.//СПС Консультант Плюс
107. Уголовный процесс : учебник для академического бакалавриата / под ред. В.П. Божьева, Б.Я. Гаврилова. - 6-е изд., перераб. и доп. - М., 2016.
108. Якимович Ю.К. Предварительное следствие по УПК РФ / Ю.К. Якимович, Т.Д. Пан. - Томск, 2002.
109. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. - М., 1999.
110. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / М.С. Строгович. - М., 1970. Т. 2.

111. Калиновский К.Б. Международные стандарты срочности уголовного процесса в практике Европейского суда по правам человека / К.Б. Калиновский, М.М. Ахмедов // Правовые проблемы укрепления российской государственности : сб. ст. / под ред. М.К. Свиридова. - Томск, 2006. - Ч. 3. - С. 47-50.

112. Зацепина М.Н. Разумный срок судопроизводства в уголовном процессе России: понятие, содержание, правовые средства реализации : дис. ... канд. юрид. наук / М. Н. Зацепина. - М., 2016.

113. Франковски С, Гольдман Р, Лентовска Э. Верховный Суд США о гражданских правах и свободах. Варшава, 1998. С. 224-226.

114. Стойко Н.Г., Семухина О. Б. Уголовный процесс в США: Учебное пособие /Краснояр. гос. ун-т. Красноярск, 2000. 315с.

115. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонии // <https://v1.juristaitab.ee/ru/zakonodatelstvo/ugolovno-processualnyy-kodeks>